

Analiza promjena baštinskih praksi na području Saborskog

Conjar, Danica

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:060900>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-26**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za turizam i komunikacijske znanosti
Kulturna i prirodna baština u turizmu

Danica Conjar

**Analiza promjena baštinskih praksi na području
Saborskog
Diplomski rad**

Zadar, 2022.

Sveučilište u Zadru

Odjel za turizam i komunikacijske znanosti
Kulturna i prirodna baština u turizmu

Analiza promjena baštinskih praksi na području Saborskog

Diplomski rad

Student/ica:

Danica Conjar

Mentor/ica:

Izv. prof. Igor Kulenović

Zadar, 2022.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Danica Conjar**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Analiza promjena baštinskih praksi na području Saborskog** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2022.

SADRŽAJ

1.UVOD	1
1.1.PREDMET I PROBLEM ISTRAŽIVANJA	3
1.2. ISTRAŽIVAČKA PITANJA	4
1.3. CILJEVI I SVRHA ISTRAŽIVANJA	4
1.4. ZNANSTVENE METODE KORIŠTENE U RADU	4
2. STUDIJA SLUČAJA – ANALIZA PROMJENA BAŠTINSKIH PRAKSI NA PODRUČJU SABORSKOG	5
2.1. POVIJEST SABORSKOG (DO 1991.)	5
2.2.GEOGRAFSKI POLOŽAJ	6
2.3. KULTURNE KARAKTERISTIKE	6
2.4. POČETAK DOMOVINSKOG RATA I ISELJENIŠTVO	8
3. MATERIJALNA I NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA	10
3.1. DEFINIRANJE KULTURNE BAŠTINE	10
3.2. DEFINIRANJE NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE PODRUČJA	10
3.2.1. Običaji	11
3.2.2. Odijevanje	16
3.2.3. Govor	17
3.2.4. Tradicijska umijeća i obrti	18
3.3. Definiranje materijalne kulturne baštine područja	19
3.3.1. Sakralni objekti	20
3.3.2. Stambeni objekti	21
3.3.3. Obrazovni objekti	22
4. OBNOVA NAKON DOMOVINSKOG RATA	23
4.1. Definiranje obnove	23
4.2. Početak planske obnove i povratak stanovništva	23
4.3. Obnova nematerijalne kulturne baštine	25
4.3.1. Kolektivno i individualno sjećanje	25
4.3.2. Kolektivni i individualni zaborav	27
4.4. Obnova materijalne kulturne baštine	29
5.EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE	37
5.1. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	37
5.2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I INTERPRETACIJA REZULTATA	38

6. ZAKLJUČAK	57
SAŽETAK	58
SUMMARY	58
LITERATURA	59
POPIS TABLICA	62
POPIS ILUSTRACIJA	62
PRILOZI	64

1.UVOD

Cilj ovog diplomskog rada pod nazivom „Analiza promjena baštinskih praksi na području Saborskog“ proučiti je i dati na uvid na koji način su se običaji na prostoru Saborskog mijenjali kroz povijest s posebnim osvrtom na promjene nakon Domovinskog rata u kojem je područje Saborskog raseljeno. Interes za ovu temu proizlazi iz toga što je autorica ovog rada članica zajednice navedenog područja te je svjesna kako postoji vrlo malo zapisa o baštinskim praksama zajednice, a ovim radom i analizom to želi promijeniti.

Rad započinje uvodom u kojem se objašnjava cilj izrade rada te teme poglavlja navedenih u sažetku. Nakon uvoda slijedi predmet i problem istraživanja u kojem se navodi koji dijelovi materijalne i nematerijalne baštine će se analizirati u daljnjem tijeku rada. Istraživačka pitanja odnose se na stav stanovnika o obnovi, promjene oblika materijalne i nematerijalne baštine te konstruiranju kolektivnog sjećanja, odnosno zaboravljanja. Osnovni je cilj i svrha rada poglavlje koje daje jasan smjer za izradu rada, a to je analizirati na koji način su se promijenile baštinske prakse na ovom području. Znanstvene metode korištene u radu su intervju, upitnik, pregled znanstvene literature i analiza fotomaterijala.

Drugo poglavlje počinje opisom povijesti Saborskog kako bi se čitatelja uvelo u problematiku, a tužna povijest ovog mjesta započela je još napadima Turaka, nastavila se kroz svjetske ratove te relativno nedavni Domovinski rat koji je za velik broj mještana završio smrću ili ranjavanjem, a za ostatak označio egzistencijalnu krizu i raseljavanje. Nakon toga slijedi opis geografskog položaja te kulturnih karakteristika područja. Ovo poglavlje završava potpoglavljem *Početak Domovinskog rata i iseljništvo*, a unutar toga analizira se u koje krajeve su se stanovnici iselili.

Treće poglavlje, koje se odnosi se na materijalnu i nematerijalnu baštinu, definira pojam kulturne baštine, a zatim nematerijalne kulturne baštine koja se u ovom poglavlju dijeli na običaje, odijevanje, govor te tradicijska umijeća i obrte. Sljedeće potpoglavlje je *Definiranje materijalne kulturne baštine*, a ono uključuje sakralne, stambene, obrazovne i ostale objekte.

Četvrto poglavlje analizira obnovu nakon Domovinskog rata, a započinje definiranjem obnove prema znanstvenim i stručnim izvorima nakon čega slijedi

obrazloženje početka planske obnove te povratak stanovništva. Sljedeće potpoglavlje odnosi se na obnovu nematerijalne kulturne baštine, a ono je analizirano kroz kolektivno i individualno sjećanje i zaboravljanje. Poglavlje završava *Obnovom materijalne kulturne baštine*.

Peto poglavlje je empirijsko istraživanje koje daje na uvid metodologiju istraživanja u kojoj je objašnjen tijek istraživanja, rezultate istraživanja te interpretaciju istraživanja.

Rad završava zaključkom autora, nakon čega je navedena literatura, popis tablica, grafikona i slika te prilozi.

1.1.PREDMET I PROBLEM ISTRAŽIVANJA

U ovom radu analizirat će se promjene baštinskih praksi nakon Domovinskog rata na primjeru mjesta Saborsko. Na tom području obitavalo je nešto manje od 2000 stalnih stanovnika, a sredina je bila multikulturalna. U naselju se nalazila osnovna škola, dvije crkve, dvije pilane, lugarnica te više od 300 domaćinstava, a za vrijeme Domovinskog rata svi su objekti uništeni. Preživjelo stanovništvo izbjeglo je nakon višednevnih povlačenja po šumi u Bihać, a zatim u Ogulin, Zagreb i Rijeku. (Stržić, 2007:232)

Predmet ovog istraživanja su promjene baštinskih procesa u godinama tijekom progonstva i povratka u svoj domicilni prostor. Svrha je rada analizirati procese koji su doveli do promjena. Istraživanje će uključivati poslijeratnu obnovu dvije crkve, škole te obiteljskih kuća, a u procesu poslijeratne obnove na ovom je području podignuto oko 300 objekata koji nisu povezani s tradicijskim načinom gradnje. Obnova je donijela velike promjene u načinu gradnje na području Saborskog što mnogi stanovnici doživljaju problematičnim. Ovaj navod daje naslutiti kako je „obnovom“ zapravo uništen tradicionalni način gradnje te se postavlja pitanje može li se onda to stvarno nazvati obnovom te će se ispitati stavovi stanovnika o tome. (Kušen, 2002:205)

Također, istraživanje će obuhvatiti promjene u običajima koji pripadaju nematerijalnoj baštini, a obuhvaćaju običaje poput odijevanja žena i muškaraca, svadbenih i pogrebnih običaja, plesova itd. U ovom će se radu ispitati kakva je kolektivna memorija u zajednici koja se odnosi na prijeratnu baštinu i običaje, kako se to referira na suvremeno razdoblje te kako se to projicira na današnji život. Connerton naglašava kako je nužno da stariji pripadnici zajednice prenose znanja ili elemente kolektivne memorije na mlađe članove zajednice. Zbog toga će se u radu ispitati pojedinci različitih dobnih skupina pa i poslijeratne generacije, kako bi se analizirali mehanizmi putem kojih se konstruira kolektivno sjećanje.

Stoga, **predmet istraživanja** ovog rada bit će na koji je način izgledao tijekom promjena baštinskih procesa na području Saborskog te kako i na koji način su konstituirana individualna i kolektivna sjećanja na prijeratni i poslijeratni period, jednako kao i prepoznaju li stanovnici te promjene te kakve osjećaje navedena sjećanja u njima izazivaju.

1.2. ISTRAŽIVAČKA PITANJA

U ovom diplomskom radu ispitat će se sljedeća pitanja:

- Kakav je stav stanovnika o obnovi?
- Na koji su se način promijenili razni oblici materijalne i nematerijalne baštine?
- Na koji je način konstruirano kolektivno sjećanje odnosno zaboravljanje?

1.3. CILJEVI I SVRHA ISTRAŽIVANJA

Osnovni cilj ovog rada jest prikazati na koji način su se ustaljene prijeratne baštinske prakse stanovništva Saborskog počele mijenjati. Vremenski periodi koji će se uzeti u obzir su godine prije 1991. te od 1995. do danas. Objasnit će se uloga baštine u izgradnji identiteta pojedinca i grupe te kolektivno sjećanje ili zaboravljanje i razlozi koji su do istog doveli.

Temeljem analize sekundarnih podataka i primarnog istraživanja u ovom diplomskom radu nastojat će se postići sljedeći ciljevi:

- Dati pregled relevantne znanstvene i stručne literature vezane za specifičnosti baštine, baštinskih procesa i zbivanja prije i nakon Domovinskog rata na području Saborskog;
- Utvrditi na koji način su se promijenile baštinske prakse;
- Analizirati stavove lokalnog stanovništva prema prijeratnim i poslijeratnim procesima i s njima povezanom obnovom
- Donijeti zaključke temeljem provedenih istraživanja o promijeni baštinskih procesa

1.4. ZNANSTVENE METODE KORIŠTENE U RADU

U svrhu izrade ovog diplomskog rada koristit će se podaci dobiveni iz primarnih i sekundarnih istraživanja. Metode znanstvenog istraživanja koje će biti korištene pri izradi ovog rada su:

1. Pregled i opis dosadašnjih znanstvenih spoznaja o problematici koja se promatra
2. Intervju- temeljna metoda koja će biti korištena u ovom radu. Planirano je intervjuirati stanovnike koji su i prije Domovinskog rata živjeli na ovom području, a nakon istog su se vratili, te sadašnje stanovnike rođene od 1995.-2003. (razlog 2003.godine je punoljetnost) kako bi se utvrdilo njihovo „sjećanje“ i stavovi.

3. Upitnik, kojim će se doprijeti do stanovnika do kojih neće biti moguće doprijeti osobnim intervjuom

4. Analiza sadržaja koja će se odnositi na pisane i foto materijale

2. STUDIJA SLUČAJA – ANALIZA PROMJENA BAŠTINSKIH PRAKSI NA PODRUČJU SABORSKOG

Ovo poglavlje daje teoretski okvir promatranog područja od povijesnih i geografskih karakteristika do analize materijalne i nematerijalne baštine iz pisanih i fotomaterijala, koji će poslužiti kao temelj za daljnje istraživanje.

2.1. POVIJEST SABORSKOG (DO 1991.)

U ovom dijelu rada analizirat će se povijest Saborskog, koja je važna kao temelj daljnjeg tijeka rada, kako bi se analiziralo što je prethodilo promjenama baštinskih praksi te će se, također, u kontekstu geografskog položaja odrediti mogući utjecaj na kulturu i stanovništvo ovog područja, a naglasak će biti stavljen na iseljništvo (u koje gradove i mjesta se stanovništvo iselilo nakon početka Domovinskog rata).

Ime mjesta „Saborsko“ tj. „Zaborsko“ prvi se put spominje 1486. godine u pravnom dokumentu Modruškom urbaru kao posjed koji je dobio hrvatski ban Stjepan Frankopan II. Ozaljski 1449. godine. Krajem 15. stoljeća stanovnici bježe u šume zbog progona Turaka, ali mjesto nikad nije potpuno raseljeno. Nakon Požarevačkog mira, 1718. godine, Turska sila opada te se stanovništvo intenzivno naseljava u ovo područje. Doseljavanje stanovništva u ovaj kraj bilo je većinom iz ličkih mjesta; Pazarište, Stajnica, Krbava, Cetingrad, Drežnik, Sinac, Slunj, Kranjska te iz ogulinskog kraja. (O Saborskom, 2016)

U 19. stoljeću dolazi do porasta broja stanovnika koje jenjava nakon 1879. zbog odlaska stanovništva u Ameriku. Početkom 20. stoljeća broj stanovnika na području Saborskog je 2010. Saborsko je pretrpjelo velike štete tijekom Drugog svjetskog rata u kojem je ubijeno između 470 i 500 stanovnika. (Krizmanić, 1995:12) Nakon tadašnje obnove mjesta, ponovno je u Domovinskom mjesto sravnjeno sa zemljom te je život izgubilo ili se vode nestalima još 66 osoba. (Vuković, 2018)

2.2. GEOGRAFSKI POLOŽAJ

Mjesto Saborsko nalazi se u kontinentalnom, središnjem dijelu Hrvatske na dijelu koji pripada dinarskom planinskom sustavu, a dio je ogulinsko-plašćanske doline na nadmorskoj visini od 400mnnv do 750mnnv. Oko 25% današnje Općine Saborsko nalazi se u Nacionalnom parku Plitvička jezera te posjeduje iznimno prirodno bogatstvo. (Općina Saborsko, n.d.)

Slika 1. Geografski položaj Saborskog sa susjednim općinama

Izvor: Lika Destinacija, 2022.

2.3. KULTURNE KARAKTERISTIKE

Područje Republike Hrvatske dijeli se na kulturne zone (areale): „to su kontinuirana ili diskontinuirana područja s ujednačenim prirodnim uvjetima u kojima različite ljudske zajednice (društva) žive na sličan način“ (Žmegač, et al., 1998:9). Na taj način prema obilježjima svake regije postoje panonska, dinarska i jadranska kulturna zona.

Saborsko pripada dinarskoj kulturnoj zoni koja obuhvaća Liku, a odlikuje ju planinsko područje s puno snijega, malo plodnog tla, velikom crnogoričnom šumom i oštrom klimom. Još neka od istaknutijih obilježja prema Čapo Žmegač, et.al., su:

- Vunena i kožna odjeća
- Mnogo slobodnog vremena posebice tijekom zimskog perioda za vrijeme kojeg su vezli, pjevali i rezbarili

- Sezonska seoba dijela stanovnika: ljeti iz nižih predjela na više, zimi s viših predjela u niže, toplije, to je rezultiralo pokretnim, lako prenosivim inventarom
- Drvene kuće sa strmim i visokim krovovima
- Lička okućnica obično ograđena plotom od dasaka ili kolaca
- Kuće poredane u nizu uz cestu
- Pri gradnji kuće uobičajeno je sudjelovala seoska zajednica: „Kad se kuća gradi-cijelo selo radi.“-poslovica iz plitvičkog kraja
- Tkani vuneni pokrivači-biljci (Čapo Žmegač, et.al., 1998:40)

Zemlja je do 70-ih bila obrađivana na primitivan način; oralo se drvenim plugovima uz pomoć volova. S obzirom na ovisnost o poljoprivredi za opstanak te uz primitivan alat uz koji su se koristile i životinje, ljudska snaga bila je glavni faktor. Glavna uloga pripadala je muškarcima, zbog toga su pjevali: „Nije gazda tko ima volova, već je gazda ko ima sinova.“ (Krizmanić, 1995:24) Kao rezultat manjka slobodnog vremena za vrijeme ljetnih mjeseci, zbog poslova na polju, mladi su se snalazili na sve načine ne bi li se razveselili i podružili te su tako rado išli u mlin, mjesto gdje su se pjevale pjesme, pričale pripovjetke, a ponekad zaigralo i kolo. Razumljivo, svi su težili da upravo oni idu u mlin. Tada nošena odjeća bila je isključivo vlastiti proizvod, a izrađivana je od vune ili janječeg i ovčjeg krzna. Platno od lana korišteno je za finije, „svetašnje“ odjevne predmete. (Krizmanić, 1995:24)

Stanovništvo je u to vrijeme živjelo u „čvrstoj vjeri“ kako objašnjavaju stanovnici, riječ svećenika iznimno se poštovala, a Biblija i katolički kalendar bili su nit vodilja te se pažljivo pratilo kada se koji poslovi na polju smiju obavljati ili kako se treba ponašati da se ne bi „zamjerilo Bogu“ ili „što će ljudi u selu reći“. Majke su neumorno savjetovale kćeri, bilo je zabranjeno da muška osoba uhvati žensku za ruku (smatrala bi se nečistom), a kamoli nešto više od toga. Tako im je utjerivan strah da ukoliko se učini neka bludna radnja, ona će tada pasti u bezdanu jamu i morati biti žena vragu. Primjetno je kako muškarac ne bi bio odgovoran za nikakvu bludnu radnju već žena, jer se nije dovoljno dobro čuvala. (Krizmanić, 1995:26)

2.4. POČETAK DOMOVINSKOG RATA I ISELJENIŠTVO

Saborsko se u vrijeme početka Domovinskog rata nalazi pod Općinom Ogulin na spoju Gorskog kotara, Like i Korduna. Iako mnogim ljudima nije jasno zašto se Saborsko trebalo uništiti s obzirom da nije predstavljalo veliku ekonomsku korist ili slično, nešto još važnije od direktne koristi je to što je Saborsko dio geostrateškog najvitalnijeg hrvatskog prometnog sustava te se ovim područjem osigurava prometni krvotok Hrvatske. (Valentić, 2010:172)

„Vjerovalo se da će Hrvatska biti na koljenima osvajanjem Like i premještanjem ratnog požara u Gorski kotar do Srpskih Moravica, te izravnim spajanjem Gorskog kotara, Like i Korduna s Bosanskom krajinom. Međutim, na najkraćem cestovnom pravcu prema Gorskom kotaru ispriječilo se Saborsko.“ (Valentić, 2010:241) Zauzimanjem Saborskog i okolnog područja omogućilo bi se presjecanje Hrvatske na dva dijela te bi tako bila svedena na ostatke ostataka, a srbijanska armija imala bi slobodan prolazak na jadransku obalu. (Valentić, 2010:241)

Mještani Saborskog bili su izloženi stalnim provokacijama od strane pripadnika TO Plaški, *martićevaca* i Armije od uspostave Policijske ispostave 2.travnja 1991., kao i anonimnim telefonskim prijetnjama da će „Saborsko biti svađeno sa zemljom“ pa sve do prvog napada 5. kolovoza 1991. koji je započeo iz smjera Ličke Jesenice i Javornika. Nakon toga su rijetki bili dani zatišja, a stanovništvo se privikavalo na život bez struje i telefonske povezanosti. (Vuković, 2015:40)

Saborsko je unatoč svakodnevnim napadima iz zraka i s tla uspješno odolijevalo vojnoj sili na sve načine te tako postalo simbolom hrvatskog otpora:

„Nekad sam samo u pričama slušao da se rodoljubljem i snagom volje mogu pobijediti tenkovi i avioni. Na primjeru Saborskog, tog malog ličkog sela, uvjerio sam se da nemoguće može biti moguće. To je mjesto već više od 100 dana opkoljeno. Mnogi dobri poznavaoци prilika i uvjeta ratovanja neprestano se iščuđuju kako Saborsko odolijeva ogromnoj neprijateljskoj snazi. Po mnogima, obrana Saborskog veće je čudo od Vukovara i Dubrovnika, jer su snage branitelja znatno slabije, a mogućnosti neprijatelja ogromne“, piše Novi list koji na naslovnici donosi glavni naslov „10.000 granata na Saborsko“. (Vuković, 2015:46)

Stanovništvo je nakon konačnog sloma Saborskog 12. studenog 1991. bježalo šumom u smjeru Slunja, a zatim prema Bihaću te konačno do Zagreba. Nakon toga, najviše se stanovništva smjestilo u Ogulin, koji im je bio najbliže njihovom uništenom domu.

Također, neki su od izbjeglica ostali živjeti u Zagrebu, Karlovcu, Rijeci ili su spas potražili u inozemstvu.

Tablica 1. Kretanje broja stanovnika po općinama u Karlovačkoj županiji (1991. - 2001.) i gustoća naseljenosti

Grad/općina	Broj stanovnika 1991.	Gustoća naseljenosti 1991. (st.km ²)	Broj stanovnika 2001.	Gustoća naseljenosti 2001. (st.km ²)	Indeks promjene broja stanovnika
Duga Resa	14088	242,90	12114	208,86	85,99
Karlovac	73426	182,80	59395	147,87	80,89
Ogulin	16732	30,85	15054	27,76	89,97
Ozalj	9988	55,67	7932	44,21	79,41
Slunj	10096	25,18	6096	15,20	60,38
Barilović	4529	25,81	3095	17,64	68,34
Bosiljevo	2598	23,41	1486	13,39	57,20
Cetingrad	4758	33,99	2746	19,61	57,71
Draganić	3561	48,85	2950	40,47	82,84
Generalski Stol	3833	38,33	3199	31,99	83,46
Josipdol	4850	29,32	3987	24,10	82,21
Kamanje	1179	78,60	1008	67,20	85,50
Krnjak	3204	28,65	2164	19,35	67,54
Lasinja	2821	34,40	1983	24,18	70,29
Netretić	5437	46,87	3333	28,73	61,30
Plaški	4317	27,42	2292	14,56	53,09
Rakovica	4108	15,74	2623	10,05	63,85
Ribnik	878	18,29	583	12,15	66,40
Saborsko	1501	11,37	860	6,52	57,30
Tounj	1695	17,84	1252	13,18	73,86
Vojnić	8236	34,46	5495	22,99	66,72
Žakanje	2742	91,43	2185	72,86	79,69
UKUPNO	184577	50,96	141787	39,15	76,82

Izvor: TURK I. (2007.): **Promjene u narodnosnom sastavu stanovništva Karlovačke županije (1991. - 2001.)** U: Živić, D. & Žebec, I. (ur.) Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga domovinskog rata, str.83

Iz tablice je vidljiv smanjeni broj stanovništva nakon Domovinskog rata za 640 stanovnika u Općini Saborsko koja je bila pod najvećom okupacijom te se time ubrzao proces iseljavanja sa ovih prostora koji je već bio očit nakon Drugog svjetskog rata i iseljavanja ljudi u gradove.

3. MATERIJALNA I NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA

U ovom poglavlju bit će objašnjen pojam kulturne baštine te raščlanjenost na materijalnu i nematerijalnu kulturnu baštinu. Navest će se nematerijalna baština područja prije Domovinskog rata, koja će se u ovom radu usredotočiti na običaje, odijevanje, govor i tradicijska umijeća i obrte. Materijalna baština područja koja će se promatrati su: sakralni, stambeni, obrazovni i ostali objekti.

3.1. DEFINIRANJE KULTURNE BAŠTINE

Prema Ministarstvu kulture i medija „kulturna baština, materijalna i nematerijalna, zajedničko je bogatstvo čovječanstva u svojoj raznolikosti i posebnosti, a njena zaštita jedan je od važnih čimbenika za prepoznavanje, definiranje i afirmaciju kulturnog identiteta.“ Međutim, baština, pa tako i kulturna razlikuje mnoge definicije. „Kada većina neprofesionalnih osoba razmišlja o baštini prva asocijacija su mjesta, rute i objekti poput starih građevina, povijesnih i arheoloških nalazišta i ostalih fizičkih ostataka. Međutim, nematerijalna baština, kulturni krajolici i tradicije poput folklor, priča, festivala i ostalih kulturnih ekspresija su jednako važan element baštine.“ (McKercher, du Cros, 2015:49)

Dakle, kulturna baština svakog mjesta raznolika je i uključuje mnoge elemente te s obzirom na to dopušta mnogo definicija i shvaćanja, ovisno o tome govori li se o baštini pojedinca, lokalne zajednice, države, kontinenta i slično. U ovom radu bit će promatrana kulturna baština važna pojedincu i lokalnoj zajednici.

3.2. DEFINIRANJE NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE PODRUČJA

Nematerijalna kulturna baština predstavlja prakse, znanja, vještine, običaje, objekte, izraze, artefakte i povezane kulturne prostore koje zajednice, grupe i u nekim slučajevima pojedince prepoznaju kao dio svoje kulturne baštine. Prenosi se s koljena na koljeno te je konstantno rekreirana u zajednicama i grupama, a pruža im osjećaj pripadnosti i identiteta.

Prema definiciji UNESCO-a nematerijalna baština, također, uključuje tradicije naslijeđene od naših predaka poput vokalnih tradicija, praksi, rituala, festivala, znanja i praksi o prirodi i svemiru ili znanja i vještina o proizvodnji tradicionalnih rukotvorina. (UNESCO, n.d.)

3.2.1. Običaji

Prelo

Prelo je prema hrvatskoj enciklopediji „oblik seoske društvenosti; posebna vrsta večernjih sastanaka seoskih žena i djevojaka koji su imali svrhu uzajamne pomoći u radu, na njima su se obavljali određeni seoski poslovi (pređenje, tkanje, čijanje perja, komušanje kukuruza, češljanje vune, listanje duhana), a imali su i društveno-zabavnu funkciju.“ Na njima su se kazivale priče, pjevalo se i sviralo. Na prelima su sudjelovali i muškarci, posebice mladići. (Hrvatska enciklopedija, n.d.)

Prela su u Saborskom bila rjeđa u proljeće zbog neraspoloženja uvjetovanog manjkom sijena, žita ili pojavama raznih bolesti, a češća i duža preko zime, jer se tako kratilo vrijeme. Većinom su bila odvojena na žene, ljude (muškarce) i mladež (djevojke i mladići). Tako su se žene nalazile zbog razmjene iskustava u pletenju, životu, ali i zbog ogovaranja i iznošenja žalbi na račun muža, svekrve ili svekra, s obzirom na to da u to vrijeme snaha nije mogla članovima svoje nove obitelji reći „neću“, te su izražavale i zabrinutost zbog trudnoće jer su se u to vrijeme djeca rađala kod kuće. Muškarci su imali teme vezane uz radove na polju ili povratak s novih poslova iz inozemstva. Za mladež, prela su bila prilika upoznavanja i zbližavanja za koje inače nisu imali toliko prilike. Igrali su igre u kojima je cilj uglavnom bio za mladića da poljubi djevojku, a unatoč moralu tog vremena i zabrani bilo kakvih fizičkih dodira od strane starijih na ovakve poljupce nije bilo zabrane jer su unutar igre. (Krizmanić, 1995:17)

Vjenčanja

Vjenčanja su uvijek vrlo zanimljivi događaji koji privlače puno pažnje, a tako je bilo i u Saborskom u dvadesetom stoljeću:

Kada bi se mladi dogovorili za brak, zatražili bi dozvolu oboje roditelja, a tek nakon njihova odobravanja slijedile bi zaruke. Zaruke su podrazumijevale dolazak mladoženjinih roditelja s još nekim od članova uže obitelji i čovjekom predviđenim za kuma do kuće buduće mladenke. Na početku bi zanovijetali na sve načine (iz šale), a zatim bi mladoženjina majka upitala „Biste li Vi dali svoju kćer za našeg sina?“, na što bi mladenkin otac odgovorio „Pitajte Vi curu, a ne mene. Ako se dopada njoj, dopada se i meni.“ Nakon što bi djevojka odgovorila potvrdno, započela bi ceremonija. Mladoženja puca iz puške od veselja dok mladenka ljubi svekra, svekrvu i ostale članove obitelji.

Mladoženju ne ljubi jer je to izričito zabranjeno prije braka. U ovim trenucima započinje i darivanje, za budućeg svekra obavezan poklon je košulja, čarape i natikače, za svekrvu marama, košulja, čarape i natikače, mladoženji od najbolje vune pletenu majicu, a svima redom tkane ručnike. Od svekra dobiva novac za vjenčanicu, od svekrve rupčić, krunicu i jabuku. Od mladoženje dobiva prsten, a svi ostali daruju manju svotu novca. Nakon toga slijedi večera i zabava do kasnih sati te se vrše dogovori oko svadbe, kada će ići kupovati vijenac i upisati napovid. (Krizmanić, 1995:57)

Napovid se odnosi na javno oglašavanje za vrijeme nedjeljne mise, a glasi: „Napovijeda se po prvi puta mladi Š.N. i djevojka M.V. Ako netko zna da su mladenci u bližem srodstvu ili da postoji neka zapreka za vjenčanje, dužan je to javiti u župni ured najzad tri dana prije dana vjenčanja...“ (Krizmanić, 1995:58) Postojale su tri napovidi, tj. dvije svake nedjelje prije vjenčanja i posljednja na vjenčanju. Buduća mladenka na svakoj napovidi nosila je vijenac kupljen za vjenčanje, a u selu je postojala žena koja je mladu „navijala“ tj. podešavala vijenac po glavi prije svake napovidi. (Krizmanić, 1995:58)

Dan uoči vjenčanja bi mladoženja došao po škrinju u kojoj su se nalazile mladenkine stvari, posteljina i slično. Nju je morao platiti svekrvi, a s njim je išla i mladenkina sestra (ili mlađa rođakinja) kako bi pripremila krevet za buduće mladence i rasporedila ostatak stvari. Večer uoči vjenčanja odvijala bi se djevojačka večer, tada zvana „krunica“. Na njoj su se nalazile mladenkine prijateljice i rođakinje. Darovale su joj većinom ono za što su nekako saznale da joj je potrebno (rublje, marame, ručnici i sl.). Pjevale su razne pjesme, igrale igre i plele vijenac od pavenke. Pavenka je simbolizirala čistoću i nevinost mladenke, što je izrazito zanimalo starije žene kako bi imale o čemu pričati tijekom vjenčanja. Veliki je grijeh bio staviti vijenac od pavenke ukoliko djevojka nije „čista“. (Krizmanić, 1995:59)

Kod mladoženje se okupljaju svadbeni gosti već u deset sati. Prvo dolaze kumovi, a zatim ostali uzvanici. Ne zadržavaju se previše jer moraju još otići po mladu. Kum raspoređuje konje i kola te uz pjesmu i snažna zvona na konjima izazivaju veliku radoznalost stanovnika sela. Na mladenkinim se vratima prvo pojavljuje lažna mlada (obično starija žena bez dlake na jeziku), nakon toga traže se novci koje plaćaju kumovi za pravu mladu. Ti novci idu ženi koja je navijala mladu prije napovidi. Nakon toga, kumovi vode mladu u kuću te sjedaju za stol redom: mlada kraj svog kuma, a mladoženja kraj

svoga. Mladenci još uvijek ne smiju sjediti blizu kako se ne bi mogli dotaknuti. (Krizmanić, 1995:60)

Nakon kratkog objeda odlaze u crkvu, ali svatko u svojim kolima. Vjenčanja su se obavljala nakon mise, tako da je ispred crkve bilo mnogo ljudi koji niti ne pripadaju svadbenom slavlju, međutim svi bi se uključili i zajedno pjevali te pozdravljali mladence. Često je bilo i po dva ili tri para koja su se vjenčala isti dan. Svadbe su većinom bile oko Božićnih blagdana. Nakon vjenčanja igraju se kola, pleše i pjeva ispred crkve, a zatim se kolima ili saonicama ide prvo u „mladine dvore“ na hranu i piće te blagoslov koji im daje njen otac nakon što je darovao svoju kćer. Slavlje se nastavlja kod mladoženje. Mlada ponovno daruje sve članove novog kućanstva, kumove i užu rodbinu. Kumovi daruju najviše novca, muški svatovi također daruju novac, dok ženski odjeću. Nakon održanih ceremonija, kum daje na znanje koliko su mladenci prikupili dara te im mladoženjin otac daje blagoslov na isti način kao i mladenkin, osim što ovog puta imaju po čašu vina u ruci koju moraju baciti preko ramena te brzo ustati. Svi su promatrali tko će prije ustati jer je to u selu značilo da je taj vrjedniji. Mladoženja bi uglavnom dopustio mladoj da ustane prva kako joj ne bi bilo neugodno. Posljednji dio tog dana bio je da su kumovi odvodili mladence u sobu te su ih oni pokrivali. (Krizmanić, 1995:60)

Dogovorom bi se odredio dan za povrate u koje bi mladenka išla sa svojim mužem, svekrom i svekrvom u goste kod svoje obitelji gdje bi se prepričavalo vjenčanje te sve ono što je bilo dobro i što nije. Iz osobnog intervjua s G.M., osamdesetpetogodišnjom stanovnicom Saborskog, saznaje se da su u praksi povrati bili nakon osam dana od vjenčanja, a u tom periodu mladenka nije smjela ići rodnoj kući niti je njena obitelj smjela dolaziti k njoj kako se ne bi „povratila“ odnosno kako se ne bi predomisllila u vezi braka te vratila kući.

Slika 2. Mladenci 1983.

Izvor: Saborsko u slikama 20.-om stoljeću, 2022.

Na prethodnoj fotografiji nalaze se mladenci s kumom, a prilikom osobnih intervjua, odredilo se kako je upravo ovo vjenčanje bilo posljednje u Saborskom u kojem se slavlje vjenčanja održavalo prvo u kući mladenke, a potom u mladoženjinoj kući. Nakon toga su se proslave vjenčanja održavale samo u jednoj kući ili u prostorijama škole u Saborskom.

Ples

Do osamdesetih godina dvadesetog stoljeća plesalo se kolo „Alaj“ svake nedjelje nakon mise te bećarac. Plesalo se i na tradicionalnim sajmovima, a u Saborskom je to bila „Ivanica“, međutim, stanovnici su odlazili i u obližnja mjesta poput Cetingrada, Plaškog i Slunja na sajmove povodom zaštitnika njihovih župa. Stariji stanovnici prisjećaju se i još nekih kola poput vranjanke, šestice i osmice. (G. M., Osobni intervju: 25.4.2022.)

Nakon tog perioda i sve većeg otvaranja kafića, mladi su odlazili u noćne izlaske slične današnjima te su se manje okupljali za ples pred crkvom. Tradicija je bila ples u školi vikendom u to vrijeme, svaki petak i subotu, ponekad uz glazbu uživo, no većinom uz ploče, a ples je trajao do ranih jutarnjih sati. (G.M., Osobni intervju: 25.4.2022.)

Sprovod/ukapanje:

Običaj sprovoda i ukapanja detaljno je opisao J.V., koji je od djetinjstva uključen u razne crkvene aktivnosti te i dalje aktivno sudjeluje u istima, a time je odabran i najrelevantnijim opisom.

V. J., Osobni intervju: 28.04.2022.

Pokojnik je prije rata ležao na stolu u kući, najčešće u sobi, lijes je bio otvoren, a čuvanje pokojnika moralo je biti minimalno 24 sata nakon smrti. U slučaju da je rodbina bila u inozemstvu, to je znalo biti i po tri dana. Običaj je bio i da se mačke zatvaraju dok pokojnik leži u kući, na mjesto od kuda ne bi mogle pobjeći, jer se vjerovalo da nije dobro da mačka uđe u kuću dok pokojnik leži. Čuvanje tj. bdijenje trajalo je cijelu noć; do ponoći su sjedile žene, nakon njih muškarci, a ujutro su se ponovno izmjenjivali. Do groblja se pokojnike vozilo u kolima ili saonicama. Iza pokojnika bi u koloni prvo išli suprug ili supruga, roditelji i djeca, bliža obitelj, a nakon njih šira obitelj i prijatelji. Muškarci su išli ispred lijesa, a žene nakon svećenika koji je išao odmah iza lijesa. U slučaju da umre netko mlađi, na križ i oko lijesa stavljao se vijenac od pavenke jer nije bilo nikakvog drugog cvijeća. Također, nosio se i barjak na pola koplja, a na vrhu njega jabuka koja se ostavljala na grobu te maleni vijenac od pavenke. Štap od barjaka također se ostavljao na grobu. Vijenac od pavenke bio je običaj za mlade i djevojke i muškarce, dok za starije ne.

Pred sami rat počelo se s običajem bijele i crne mladenke ukoliko netko mlađi umre, ali toga prije nije bilo. U slučaju da je pokojnik bio zaručen, jedan vjenčani prsten stavio bi se njemu na ruku, a drugi bi zaručnica stavila sebi, a potom bi ga skinula i bacila prilikom ukopa u grob, što bi označavalo da se vjenčala i razvjenčala u istom trenutku.

U slučaju da premine ženska osoba, zvona crkve oglašavala su se dva puta, a u slučaju smrti muškarca tri puta. U slučaju da je preminulo dijete do otprilike 12 godina, zvonilo bi malo zvono dva ili tri puta ovisno o spolu, ali tada se velika zvona nisu oglašavala. Malo je zvono također bilo na crkvi, uz dva velika. Malena nekrštena djeca koja bi umrla pokapala su se van groblja. Ukoliko dijete umre odmah na porodu ili prije krštenja, netko iz kuće napravio bi lijes kojeg bi žena nosila na glavi, na svitku na kojem je inače nosila vodu te bi suprug s njom išao zajedno i sami bi, bez svećenika pokopali dijete.

3.2.2. Odijevanje

Kao što je već ranije rečeno, odjeća nošena u ovim krajevima do sredine dvadesetog stoljeća bila je isključivo vlastite proizvodnje, kasnije se nadopunjavala tkaninama koje bi donijeli radnici iz Amerike i inozemstva kao poklon svojim članovima obitelji. Veći dio muške i ženske garderobe bio je napravljen od vune, koje je bilo napretek zbog bavljenja stočarstvom, a bila je iznimno važna zbog zadržavanja topline prilikom oštih i dugih zima. Ostali odjevni predmeti izrađivali su se od tkane konoplje, lana, krzna ulovljenih divljih životinja i slično. (Krizmanić, 1995:21)

Tradicionalna obuća za ovaj kraj su *pošivače* ili *podšivače*- upletene šlape s manjim produžetkom ka čarapi, prošivene odozdo s debelim otkanim suknom. Žene su nosile haljine ili suknje (*šos*), a hlače za ženu nisu bile opcija. „Žene su nosile rubac kvadratnog oblika složen u trokut, s krajevima koji su im slobodno visjeli uz lice ili su se vezali pod bradom.“ (Čapo Žmegač, et al.,1998:130)

U osobnom intervjuu, V. J. je potvrdio da su djevojčice nosile šarene haljinice i rupčice na glavi. Rupčić se nosio čim bi djevojčica krenula u školu, to nije bilo obavezno, ali većinom su svi tako nosili. Kad bi netko u obitelji preminuo, onda je bio obavezan crni rubac, tj. marama neovisno o godinama djevojčice ili žene uz obaveznu crninu, što je bio znak žalosti. Hlače je rijetko koja žena nosila, toliko rijetko da bi u priči nekome rekli „ona što nosi hlače“ te bi svi znali o kojoj ženi se radi. (V.J., Osobni intervju: 28.4.2022.)

Slika 3. Odijevanje djece (otprilike 1960.)

Izvor: Saborsko u slikama u 20-om stoljeću, 2022.

3.2.3. Govor

Prema knjizi „Saborsko i uža okolica“ autora Josipa Krizmanića iz 1995. godine koja je zapravo i jedini izvor zapisa o dijalektu prije Domovinskog rata na području Saborskog, autor navodi kako je u vrijeme od 1857.-1991. bilo razlika u dijalektima na ovom relativno malenom području. Možemo pretpostaviti da je uzrok tome bilo doseljenje iz raznih krajeva Like, odlazak i povratak ljudi u Ameriku zbog posla i sl., kao i „raštrkanost“ terena odnosno zaseoka gdje se u svakom dijelu govorio različit dijalekt. (Krizmanić, 1995:23)

Tablica 2. Razlika dijalekata

DIJALEKT	PITANJE	ODGOVOR	PRIMJERI RIJEČI
1.	Jesi li čul?	Nis ja čul.	Čul, vidil, radil, nosil, kosil, kopal
2.	Jesi li ču?	Nis ja ču.	Ču, vidi, radi, nosi, kosi, kopa
3.	Jesi li čuja?	Nisam ja čuja.	Čuja, vidija, nosija, kosija, kopa

Izvor: KRIZMANIĆ J. (1995.), *Saborsko i uža okolica*, Ogulin: Ogranak Matice Hrvatske, p.23, Obrada autora

Kako autor navodi, u to vrijeme dijalekti 1 i 2 postepeno izumiru, a dijalekt 3 prevladava i postaje glavno narječje u Saborskom. Može se zaključiti kako stanovnici u to vrijeme govore štokavsko-ikavskim narječjem.

Saborčanski govor je nastao kao spoj čakavskog i štokavskog govora početkom 18.st. nakon progona Turaka iz Like kada se Saborsko ponovno naseljava iz više pravaca. Saborsko tada naseljavaju i čakavci iz ogulinsko-modruškog i brinjskog kraja i štokavci iz južne Like i Primorja. Mješanjem ova dva prevladavajuća govora nastao je jedinstveni govor u ovom dijelu Hrvatske, saborčanski štokavsko-ikavski govor. (Saborčanski govor, 2022)

Za vrijeme pisanja ovog rada, na području Saborskog se provodi istraživanje opisivanja hrvatskih mjesnih govora i izrade *Atlasa* tih govora.

3.2.4. Tradicijska umijeća i obrti

Zasigurno najpoznatije tradicijsko umijeće ovog područja je izrada drvenog pokrova *šindre*. Od davnina je kao pokrov bila prepoznata na području cijele Europe, a koristi se i danas. Posebnost umijeća izrade ovog pokrova je u tome što ne može biti izrađena od bilo kakvog drveta niti je svatko može izraditi. U šumi je adekvatno oko 4% drveta za izradu, a prepoznavanje takvog drveta tajna je svakog iskusnijeg kalača šindre. Nakon odabira drveta, proces kalanja tj. cijepanja šindre odvija se ručno. „Tajna dugovječnosti takvog pokrova je upravo u kalanju radijalno duž "žice" po "njegovoj" strukturi, za razliku od strojne obrade gdje strojni alat presjeca tu "žicu" odnosnu strukturu na nekoliko mjesta pa na tim mjestima dolazi do prodora vode u strukturu drveta.“ (Etno šindra, n.d.)

Slika 4. Izrada drvene šindre

Izvor: Etno šindra Saborsko, 2022

„Šindra može na krovu izdržati i tridesetak godina, ako se redovito održava i ako se svaka greška na vrijeme ispravi. Ima još i veću trajnost, ako je pod krovom otvoreno ognjište jer dim brzo osuši drvo.“ (Freuedenreich, 1972:137)

Umijeće izrade drvene šindre upisano je u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske na listu zaštićenih kulturnih dobara, a proizvodi se i danas u Saborskom.

3.3. Definiranje materijalne kulturne baštine područja

Materijalna baština nekog područja važan je dio života stanovnika te sagledavanjem kako se isti odnose prema njoj možemo analizirati i kulturu stanovnika. Sve što ona uključuje prema jednoj od definicija je: „Materijalna kulturna baština uključuje svu imovinu koja ima fizičko utjelovljenje kulturne vrijednosti poput baštinskih gradova, povijesnih gradova, građevina, arheoloških nalazišta, kulturnih objekata, kolekcija i muzeja.“ (McKercher, du Cros, 2015:50)

U ovom poglavlju analizirat će se kulturna materijalna baština koja je od lokalnog značaja.

3.3.1. Sakralni objekti

Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije

Detaljan opis Crkve Rođenja Blažene Djevice Marije nalazimo na internetskom portalu www.saborsko.net čiji urednik Matovina I. navodi sljedeće: Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije je samostojeća jednobrodna crkva pravilno orijentirana s "poligonalnim" svetištem i sakristijom sjeverno. Pravokutnog je tlocrta sa svetištem u širini lađe s odrezanim kratkim uglovima, sa sakristijom sjeverno uz svetište i zvonikom „na preslicu" (za jedno zvono) u ravnini pročelja. Glavno pročelje bilo je jednostavno s lučno zaključenim ulaznim otvorom u centralnoj zoni, a crkva je bila osvijetljena prozorčićem istočno te s po jednim prozorom sjeverno i južno u lađi. U sakristiju se ulazilo vratima sa zapadne strane, a osvijetljena je bila s prozorom na istočnoj strani. Prostor lađe bio je odvojen od svetišta trijumfalnim lukom. Lađa je pod grednikom s podgledom obijenim daskama. Prostor svetišta na uglovima ima snopaste pilastre s kapitelnim zonama koje nose kupolasti svod sa susvodnicima. Iz svetišta sjeverno ulazilo se u sakristiju čiji je prostor svođen križnim svodom. (...) Pokrov Crkve izrađen je od drvene šindre. (Crkva Rođenja BDM, 2016)

Sagrađena 1726. godine na ruševinama ranije Crkve, imala je funkciju župne crkve do izgradnje crkve sv. Ivana Nepomuka. Kroz povijest mijenjala je nazive, tako je prvo nosila ime crkva sv. Ivana Nepomuka zatim crkva Majke Božje od Rozarija, a danas crkva Rođenja Blažene Djevice Marije. (Crkva Rođenja BDM, 2016)

Spomenik je nulte kategorije zaštite te predstavlja izniman lokalni značaj. U Domovinskom ratu teško je oštećena, a kasnije obnovljena. Nalazi se uz mjesno groblje.

Slika 5. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, prije Domovinskog rata (prednja strana)

Izvor: Crkva Rođenja BDM, 2016

Slika 6. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, prije Domovinskog rata (bočna strana)

Izvor: Crkva Rođenja BDM, 2016

3.3.2. Stambeni objekti

Stambene objekte stanovnici svakog područja prilagođavaju svojim potrebama, najčešće je to vezano uz vremenske uvjete, a s obzirom na to da su saborčanske zime u 20.st. bile izuzetno duge i hladne s velikom količinom snijega, ne čudi činjenica kako je: „Najizrazitija karakteristika stambene kuće oko Plitvičkih jezera je strmi krov pokriven šimlom.(...) Pokrov od šimle je uvijek dvostruk, a postoje dva načina pokrivanja. Najobičniji i najrašireniji sastoji se od dvostrukih redova daščica, kod kojih gornji cca 20cm preklapa donje redove.“ (Freuedenreich, 1972:137) Krovovi su imali nagib veći od 50°. Kuće su u to vrijeme bile dijelom drvene, a dijelom zidane kamenom. (J.V., Osobni intervju: 28.4.2022.)

Slika 7. Kuća u Čorkovoj uvali (naselje u sastavu današnje Općine Saborsko)

Izvor: FREUEDENREICH A.: **Kako narod gradi na području Hrvatske, Zapažanja - snimci i crteži arhitekta**, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb 1972.

Iz provedenog upitnika, najčešći opisi obiteljskih kuća neposredno prije rata su: drvena ili zidana kuća trosobna duga građevina sa zatvorenim hodnikom. Jedan od ispitanika također navodi da je do sedamdesetih godina bila drvena kuća sa dvije prostorije, a osamdesetih godina pred sami rat izgrađena je obiteljska zidana kuća sa četiri prostorije.

3.3.3. Obrazovni objekti

U Saborskom je u prijeratnom vremenu postojala jedna Osnovna škola, a ispitanici iz ankete opisuju je kao dugu zidanu školu, prizemnicu bez kata, sa sedam učionica te školskim restoranom i kuhinjom. Jedan od ispitanika navodi kako je sedamdesetih godina broj učenika iznosio približno 600, a nastava se pohađala u dvije smjene.

Slika 8. Osnovna škola Saborsko prije Domovinskog rata

Izvor: Arhiva članaka, 2020

Slika 9. Osnovna škola Saborsko nakon Domovinskog rata

Izvor: Općina Saborsko, 2022

4. OBNOVA NAKON DOMOVINSKOG RATA

4.1. Definiranje obnove

Obnova ili rekonstrukcija prema Hrvatskoj enciklopediji označava tri pojma povezana sa temom ovog diplomskog rada:

1. Ponovna izgradnja ili obnova nečega što je bilo uništeno ili oštećeno (...)
2. U obnovi graditeljske baštine i arhitekturi, djelomična ili potpuna obnova pov. građevine slijedeći njezin izvorni oblik, uz primjenu suvremenih materijala i tehnologija.
3. Utvrđivanje i prikaz nekadašnjeg izgleda ili slijeda prošlih događaja na temelju pronađenih ostataka, svjedočanstava, sjećanja i sl. (Hrvatska enciklopedija, n.d.)

Shodno navedenom, cilj ovog poglavlja je komparacija značenja termina obnove, tj. rekonstrukcije i stvarnog stanja te stajalište stanovnika o procesu obnove.

4.2. Početak planske obnove i povratak stanovništva

Obnova srušenih kuća i ostalih objekata započela je oslobođenjem Saborskog, a Komisija za procjenu ratnih šteta evidentirala je 327 obiteljskih kuća 6. kategorije oštećenosti što označava „Objekt pogođen projektilom većeg kalibra ili s više pogodaka ili uništen minama postavljenim u zgradu. Požar u zgradi nije blagovremeno lokaliziran. Požar je uništio krovnište i stropne konstrukcije. Velike deformacije ili urušavanja stropova.“(Narodne novine, 54/1993)

Već sama definicija kategorije oštećenosti otkriva da su razmjeri štete veliki i za domaćinstva, bez uzimanja u obzir kulturnih spomenika.

Stanovnici su počeli ponovno naseljavati obnovljene kuće 1998. godine te su nakon početnog oduševljenja što imaju krov nad glavom na svom ognjištu ubrzo uvidjeli da su neki temeljni elementi koje su do tada posjedovali poput podruma, koji je na ovom prostoru nužno potreban, jednostavno zanemareni, tj. nisu napravljeni. Oni koji su u izbjeglištvu bili bliže (Ogulin, Plaški itd.) još su donekle mogli utjecati na izgled svoje kuće, odnosno raspored unutarnjih prostorija, prekidača itd., dok su oni koji su bili smješteni dalje (Zagreb, inozemstvo) jednostavno morali prihvatiti to što su „dobili“. Godine 1996. održan je i prosvjed upravo zbog ovog problema, međutim, nije urodio plodom. (J.V., Osobni intervju: 28.4.2022.)

Slika 10. Prosvjed 1996.

Izvor: Saborsko u 20.om stoljeću, 2021

4.3. Obnova nematerijalne kulturne baštine

Obnova nematerijalne kulturne baštine označava obnavljanje i revitalizaciju nekadašnjih običaja, znanja, vjerovanja tradicijskih umijeća i obrta. Ovim poglavljem analizirat će se na koji način su se „obnovile“ navedene stavke, a glavni dio svega su zapravo ljudi koji su prenosioci nematerijalne kulturne baštine. Shodno tome, potrebno je analizirati literaturu vezanu uz kolektivno i individualno sjećanje i zaboravljanje u nastavku.

4.3.1. Kolektivno i individualno sjećanje

Sjećanje je iznimno složen proces s obzirom na to da se sjećanja kreiraju u mozgu koji je i danas najmanje istražen dio ljudskog tijela. Stoga ne čudi činjenica da postoje razne teorije i definicije sjećanja kao i rasprave o vrstama sjećanja. „Pamćenje nije nikada jednostavan prikaz prošlosti, jer se percipira kao povezivanje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Pamćenje se drži privremenim produžavanjem prošlosti u sadašnjost kroz oživljavanje svih prošlih sličnih percepcija.“ (Bergson, 1996:210)

Kolektivno (društveno) sjećanje

Društva i pojedince od davnih vremena zanima proces pamćenja/sjećanja. Različiti znanstvenici koji se bave proučavanjem ovog polja smatraju da ljudi tvore kolektivno pamćenje od kad sami i postoje te u tom smislu niti ne postoji individualno pamćenje jer je gotovo uvijek povezano sa više faktora. „Pamćenje je društveno jer svako pamćenje postoji u odnosu s onim što dijelimo s drugima: jezik, simboli, događaji te društveni i kulturni kontekst.“ (Misztal, 2003/2021:24)

Međutim, Misztal također objašnjava kako kolektivno pamćenje nije samo ono čega se ljudi uistinu sjećaju kroz svoje vlastito iskustvo već podrazumijeva i konstruiranu prošlost koja je dio kolektiva. Dakle, obzirom na ove tvrdnje, može se pretpostaviti da se i stanovnici Saborskog koji su rođeni nakon Domovinskog rata „sjećaju“ primjerice izgleda crkve i događaja iz tog vremena te to u njima izaziva nostalgiju i slične osjećaje što će se kasnije pokušati ispitati. Ovakav oblik pamćenja pripisuje se raznim mnemoničkim zajednicama koje imaju utjecaj na pojedinca. „Obitelj, etnička skupina i nacija - primjeri su glavnih mnemoničkih zajednica koje nam nameću ono čega bi se trebali sjećati i što bi trebali zaboravljati. One utječu na dubinu našeg pamćenja; reguliraju koliko bi se unatrag

trebali sjećati, koji bi dio prošlosti trebali pamtiti, koji događaji označavaju početak, a koji bi se trebali izbaciti iz naše prošlosti.“ (Misztal, 2003/2021:27-28)

Jedna od bitnih stavki u ovom radu je da se cijeli sadržaj analize baštinskih praksi temelji na promjenama prije i nakon traumatičnog iskustva lokalne zajednice ovog područja, a to je Domovinski rat. „Traume su ekstremna ljudska iskustva i prilika kada kolektivni identiteti postaju intenzivniji. Stoga su pamćenja trauma važna tema za one koji istražuju kulturu i društvo.“ (Misztal, 2021:194) Također, „trauma mijenja prirodu pamćenja, jer ih čini osobito živima, nametljivima, nekontroliranim, upornima i somatskim. S obzirom da se intenzitet pamćenja tijekom vremena smanjuje, traumatska tjelesna iskustva u tom smislu predstavljaju veliku iznimku.“ (Schudson, 1995:351). Pojmom Sigmunda Freuda „rad pamćenja“ i idejom „elaboriranja tuge“ dijelom se objašnjava proces prihvaćanja traumatskih pamćenja i načina pomirenja sa gubitkom stvari koje ljudi vole.

Važno je istaknuti da kolektivno sjećanje ne znači i rekonstrukciju povijesti. „povijesna rekonstrukcija je još uvijek nužna čak i ako je u društvenom pamćenju očuvano izravno svjedočanstvo o nekom događaju. (...) Usprkos neovisnosti od društvenog pamćenja, postupci povijesne rekonstrukcije mogu na razne načine otuda primati usmjeravajuće poticaje, a zauzvrat kadri su značajno oblikovati sjećanje društvenih grupa.“(Connerton, 1989/2004:23)

Međutim, važno je istaknuti kako tema ovog rada nije proučavanje traume nakon Domovinskog rata već je fokus na prenošenju znanja i vještina te tradicijskih vrijednosti zajednice.

Individualno sjećanje

Individualna ili osobna sjećanja pojedinac tvori cijelog svog života, a objašnjavamo ga kao obnavljanje predodžbe o prošlosti u svojoj svijesti. (Janković, 2010:270) Takva sjećanja mogu se odnositi na autobiografska (sjećanja o nama samima) ili sjećanja o događaju, stvari, situaciji iz prošlosti. (Janković, 2010:270)

Novije sociološke studije vode rasprave o tome postoji li uopće individualno sjećanje s obzirom na to da je „pojedinac onaj koji se sjeća, dok se njegovo ili njezino pamćenje oblikuje kroz ono što ta osoba dijeli s drugima, a to je zapravo uvijek pamćenje

intersubjektivističke prošlosti, prošlog vremena koje prolazi u odnosima s drugim ljudima.“ (Misztal, 2003/2021:17-18)

Međugeneracijsko sjećanje

Za potrebe ovog diplomskog rada važno je proučiti i međugeneracijsko sjećanje s obzirom na to da je temeljni put prijenosa baštinskih praksi međugeneracijsko sjećanje ili prenošenje znanja, vještina i vjerovanja „s koljena na koljeno“. Potrebno je također i promisliti koji vanjski čimbenici utječu na međugeneracijsko sjećanje i zaboravljanje, a svakako jedan od najvećih faktora je trauma.

„Trauma prekida odnose. Trauma u osobi prekida odnos sa samim sobom i potkopava povezanost s drugima.“ (Hubl, Avrit, 2020/2022:80) Ova tvrdnja opisuje kako je trauma, u ovom slučaju rezultirana ratom, odgovorna za udaljavanje ljudi jednih od drugih i gubitak jednog dijela nematerijalne kulturne baštine, koja se najčešće prenosi razgovorom. Međutim, udaljavanjem ljudi i smanjenjem socijalnog kontakta dolazi do gubitka običaja poput prela i sl. Bitno je napomenuti da to nije rezultat same traume već i globalizacije i kontakta s drugim kulturama. (Hubl, Avrit, 2020/2022:80)

4.3.2. Kolektivni i individualni zaborav

Proučavajući ove dvije vrste zaborava, dolazi se do zaključka kako je za ovu tematiku vezano mnoštvo literature, no većina zadire duboko u psihološku sferu pojedinca i kolektiva za čije je dubinsko razmatranje potrebna stručnost u psihološkom polju. Zbog toga se odlučuje na podjelu prema Connertonu (2008.) koja na jednostavan način opisuje svaku od sedam vrsta zaborava:

1. **Represivno brisanje**

Pojavljuje se u najbrutalnijoj formi, većinom se veže uz vrijeme totalitarnih režima gdje se uništavanjem spomenika i ostalih dokaza vladanja takvih režima nastoji ukloniti sve tragove te tako potaknuti ljude na što brži zaborav.

2. **Preskriptivno zaboravljanje**

Ono što bi se moglo nazvati preskriptivnim zaboravom razlikuje se od represivnog brisanja. Kao i represivno brisanje, ono je ubrzano državnim činom, ali se razlikuje od represivnog brisanja jer se vjeruje da je u interesu svih strana. Ne ovisi o zaboravu pojedinca već cijeloj zajednici (najčešće državi) u kojoj svi članovi odlučuju zaboraviti određeni događaj ili period kako bi mogli bolje funkcionirati.

Na primjeru Saborskog ovaj oblik zaboravljanja možemo prepoznati u gubitku obilježavanja svetkovine sv. Ilije na kojem su prije Domovinskog rata sudjelovali stanovnici Saborskog, a nakon rata osuđuje se bilo koga tko želi pohoditi ovoj svetkovini jer je to pravoslavni svetac. Dakle, iako se obilježava na isti dan kao i prije rata, isto stanovništvo katoličke vjeroispovijesti je na istom području, sada se smatra neprihvatljivo što se može shvatiti prekriptivnim zaboravom.

3. Zaborav potreban u formiranju novog identiteta

Ovdje naglasak nije na gubitku uzrokovanom nemogućnošću zadržavanja činjenica iz prošlosti već na dobitku koji pripada onima koji su sposobni zaboraviti činjenice koje im ne služe. Npr. zaboravljanje detalja iz života djedova i baka, ili iz prethodnih veza i brakova.

4. Strukturalna amnezija

Osoba nastoji zapamtiti samo ono iz svog podrijetla što ima socijalnu važnost. Najčešće se to očituje u zaboravljanju predaka koji nemaju isto naslijeđeno prezime, zbog toga se češće pamti muške osobe nego ženske u obitelji. Ova vrsta zaborava rezultat je manjka informacija. Tako se i na primjeru Saborskog uočava kako se u literaturi i u razgovoru s ispitanicima spominju mnogo više muške osobe kao socijalno važne, žene se pamti samo ukoliko se za njih vezuje neka tragedija.

5. Zaborav kao poništenje

Ova vrsta zaborava rezultat je previše informacija, a njen početak može se datirati u 16./17. stoljeće kada su se počeli formirati državni arhivi za dokumente. Pojavom tehnologije poput računala i sličnih medija ovaj oblik zaborava doživljava uzlet jer sada ljudi ne smatraju da trebaju pamti mnogo stvari s obzirom da im mogu pristupiti u računalnom obliku u bilo koje vrijeme. Proces globalizacije i lake dostupnosti informacija i u Saborskom je doveo do istog zaborava, ovo nužno nije povezano sa Domovinskim ratom na ovom području međutim, ljudi imaju više sjećanja u periodu prije rata kada nije bilo dostupno toliko tehnologije i informacija nego u razdoblju poslije.

6. Zaborav kao planirano zastarijevanje

Ugrađena u kapitalistički sustav potrošnje, ova vrsta zaborava počiva na promjeni od proizvoda do iskustava na koje se u modernom društvu stavlja naglasak. Fokusira se na želju potrošača da što brže isprobava nova iskustva i proizvode te prethodne zaboravlja. Zaborav je u tom smislu ključan sastojak u funkcioniranju tržišta.

Na primjeru Saborskog, kao i ostatka svijeta najbolji primjer je prelazak sa lokalno proizvedene odjeće na tzv. brzu modu.

7. Zaborav kao ponižavajuća tišina

Najvažniju ulogu, ako ne i jedinu u ovom zaboravu ima država. Očituje se u raširenom obrascu ponašanja u civilnom društvu, a prikriven je, neobilježen i nepriznat. „ova vrsta zaborava najčešće se događa nakon ratova, kada se poginule vojnike slavi kao heroje, a preživjele se zanemaruje, stavlja u pozadinu i ostavlja da pate.“ (Coyne, 2017:9)

Tako se i na promatranom području dolazi do saznanja kako su istinski branitelji zanemareni, dok oni koji su bili glasniji, ali ne i hrabriji slavi te samim time dolazi do netrpeljivosti u društvu i smanjenja socijalnih kontakata između navedenih.

Nakon proučenih vrsti zaborava, vidljivo je kako se tema ovog diplomskog rada prožima kroz šest od sedam navedenih vrsta (isključuje samo prvu vrstu). Najizraženiji je zaborav potreban u formiranju novog identiteta jer pronalazimo stanovnike koji su se ponovno vratili nakon nekoliko godina na svoje rodno područje iz drugih dijelova RH i inozemstva te tako poželjeli zaboraviti stvari, koje možda nisu vidjeli u drugim kulturama za vrijeme izbjeglištva i na taj način se prikloniti formiranju vlastitog novog identiteta.

4.4. Obnova materijalne kulturne baštine

Obnova je u Saborskom započela s obnavljanjem kuća, a nešto kasnije i obnovom škole te župne crkve sv. Ivana Nepomuka i kapele Rođenja Blažene Djevice Marije.

Sakralni objekti

1. Crkva sv. Ivana Nepomuka

S obzirom na manjak zapisa iz vremena prije obnove, čemu je većim dijelom razlog stradavanje crkvenih spisa u ratu te za vrijeme i nakon obnove (razlog nije poznat), glavni izvor informacija je internetski portal www.saborsko.net urednika Matovina I., koji više od desetljeća prikuplja podatke o ovoj temi. Tako navodi izjavu D. Tuhtan ing. arh.: „Prilikom izrade projekta za novu crkvu smatralo se da nema opravdanja za "rekonstrukcijom" i tim načinom građenja, već je vremenu priličniji suvremeniji način građenja, kao i arhitektonsko oblikovanje.“ Nije poznato zašto prilikom izrade crkve nije postojalo opravdanje za rekonstrukcijom. Crkva je posvećena 16. svibnja 2003. na blagdan sv. Ivana Nepomuka. (Crkva sv. Ivana Nepomuka, Saborsko, 2016)

Na sljedećim fotografijama prikaza je crkva sv. Ivana Nepomuka prije rata te poslije.

Slika 11. Prijeratna crkva iz pravca Ogulina

Izvor: Saborsko u slikama u 20om stoljeću, 2021

Slika 12. Poslijeratna crkva iz pravca Ogulina

Izvor: Crkva sv. Ivana Nepomuka, 2022

Slika 13. Prijeratna crkva, pročelje

Izvor: Saborsko u slikama u 20om stoljeću, 2022

Slika 14. Poslijeratna crkva, pročelje

Izvor: Crkva sv. Ivana Nepomuka, 2022

Slika 15. Prijeratna crkva, unutrašnjost

Izvor: Saborsko u slikama u 20om stoljeću, 2022

Slika 16. Poslijeratna crkva, unutrašnjost

Izvor: Oluja u Saborskom, 2021

Iz priloženih fotografija vidljiva je velika razlika u izgledu, a prilikom gradnje nove crkve zanemareni su svi elementi tradicijske gradnje. Najsličnija crkva novoizgrađenoj je ona u Norveškoj. Također, crkva sv. Ivana Nepomuka u prijeratnom je razdoblju imala jedan glavni te još dva oltara, dok danas postoji samo jedan oltar, a skromnost uređenja također je vidljiva iz fotografija. Crkva sv. Ivana Nepomuka očiti je primjer loše obnove, od samog početka kada je ustanovljeno da ne postoji potreba za rekonstrukcijom već izgradnjom drugačije crkve

Slika 17. Crkva Hammerfest u Noveškoj

Izvor: Hammerfest Church Norway, 2020

Prilikom provođenja ankete te osobnih intervjua, većina ispitanika, što će biti pojašnjeno i u poglavlju *Rezultati istraživanja*, nezadovoljna je obnovom ove crkve te smatra kako ne postoje sličnosti u izgledu ni korištenom materijalu, a smatraju da je primjerena nekim drugim vremenima i području te kako nalikuje planinskom domu. Nekada je u stanovnicima budila osjećaj topline i duhovnog ugođaja dok danas ne izaziva gotovo nikakve osjećaje.

Stambeni objekti

Obnova kuća ne bi imala smisla ukoliko se stanovnici ne bi doselili natrag na svoja ognjišta. Iz tog su razloga napravljena razna istraživanja u pokušaju obuhvata što većeg broja ljudi kako bi se moglo procijeniti koji će biti broj povratnika. „Projekcija broja stanovnika Općine Saborsko i posebno naselja Saborsko temeljena je na anketi prema kojoj se za povratak u rodno mjesto kandidiralo 1207 Saborčana, od kojih 800 radno sposobnih.“ (Kušen, 1998:3)

Lako je za pretpostaviti da dosta ljudi nije bilo obuhvaćeno ovom anketom s obzirom na to da je visoki stupanj raseljenosti bio po Hrvatskoj, ali i inozemstvu.

„Sredinom 1997. godine, do kada je izgrađeno oko 300 novih kuća u do temelja srušenom Saborskom, postalo je jasno da pragmatični pristup obnovi i razvoju naselja

samo osiguranjem „krova nad glavom“ nije dovoljno za vraćanje života u ovo naselje.“ (Kušen, 1998:1) Evidentno je, iz ovih navoda, kako je obnova napredovala relativno brzo te da je postojala volja i način za obnovu ovog naselja, no ono što se na početku željelo bilo je samo osiguranje mjesta za život, ne i dugoročno razmatranje kako održati taj isti život na ovom području. Dakle, vidljiv je prvi problem obnove Saborskog, a to je kratkoročnost planova za smislenu obnovu. (Kušen, 1998:1)

Drugi problem na koji se nailazi je problem tradicijskog graditeljstva ili zapostavljanja istoga pa tako Kušen kao voditelj projekta „*Saborsko: Planinsko mjesto ruralnog turizma*“ iz 1998. navodi: „Sve su kuće konstrukcijski rađene korektno i odgovarajućih standarda i veličine s obzirom na broj članova domaćinstva. Međutim, arhitektonsko-urbanistički gledajući, ta su zdanja građena potpuno „nepismeno“, bez podruma, s visokim tavanskim nadozidom, bez traga tradicijskog graditeljstva, bez organizirane građevinske parcele, na kojoj bi se moglo organizirati neko seljačko gospodarstvo, odnosno obrtnička ili poduzetnička djelatnost.“ Ovaj projekt, kao jedna od detaljnijih studija tog vremena, bio je usmjeren na samoodrživosti bivših i budućih stanovnika, predstavlja detaljno razrađen plan i projekcije, a razvoj Saborskog trebao se temeljiti na turizmu, seljačkim gospodarstvima, iskoristivosti šume, poljoprivredi i sličnim djelatnostima. Naveden je, primjerice, broj smještajnih kapaciteta koji mogu biti otvoreni do 2000. godine kao i broj zaposlenih, ali sada, 24 godine poslije studije, možemo se zapitati je li studija Instituta za turizam bila preambiciozna za ovo područje, ili je u obnovi (gotovo sve) krenulo po krivu. (Kušen, 1998:6)

2. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije

Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije najstarija je građevina na području Saborskog. Također je uništena u Domovinskom ratu, a njenu obnovu financiralo je Ministarstvo kulture. Oltar novoobnovljene crkve posvećen je 08. rujna 2014. na blagdan Male Gospe. (Matovina 2016, „Crkva Rođenja BDM“, saborsko.net, Objavljeno: 01. prosinac 2016)

Slika 18. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, prije rata

Izvor: Crkva Rođenja BDM, 2021

Slika 19. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, poslije obnove

Izvor: Crkva Rođenja BDM, 2021

Najtemeljiti opis same građevine, ali i obnove opisala je prof. Marinka Mužar:

„Tijekom pripremnih građevinskih radova za sanaciju i rekonstrukciju crkve, na zidnim plohamo lađe uočeni su zazidani prozorski otvori iz prethodnih faza od kojih su danas prezentirani prozori iz 16. stoljeća. Čišćenjem nekontroliranog raslinja i smeća u prostoru pravokutnog svetišta i sakristije koje je bilo u cijelosti

napušteno već 1925. godine i odvojeno zazidanim otvorom trijumfalnog luka, uočeni su ostaci kutnih snopastih pilastara s kapitelnim zonama i pozicija menze u svetištu, a u sakristiji su bili vidljivi ostaci svodne konstrukcije u „peti svodnog polja“ i naznačena visina i pozicija prozorskog otvora. Prostor svetišta i lađe temeljem nalaza na građevini ali i arhivskih podataka, rekonstruiran je iz razdoblja baroka (1727.god.) kada je i crkva produljena za prostor svetišta.“ (Crkva Rođenja BDM, 2016)

Dakle, crkva je obnovljena prema pronađenim ostacima ne iz vremena prije rata već još puno prije, prema nalazima iz razdoblja baroka. Tijekom intervjua gotovo su svi ispitanici potvrdili da je crkva identična onoj prije rata (iako nije, već je produljena za prostor svetišta). Ovu činjenicu možemo pridružiti kolektivnom zaboravu. Zanimljivo je da se u rezultatima ankete, samo jedan ispitanik osvrće na produženje dijela svetišta dok svi ostali to zanemaruju. No, za razliku od obnove crkve sv. Ivana Nepomuka, ova je crkva obnovljena u skladu s ranijim nalazima i u izvornom obliku te su poštovani svi konstrukcijski elementi područja i ranijeg izgleda (kamen, drvena šindra).

5. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

Empirijsko istraživanje za ovaj rad bilo je potrebno kako bi se postigli osnovni ciljevi ovog rada, a to je utvrđivanje kako su se promijenile baštinske prakse u vremenu prije i poslije Domovinskog rata na ovom području te kakav je stav stanovnika o poslijeratnoj obnovi. Metode koje su korištene u ovom empirijskom istraživanju bit će navedene u sljedećem potpoglavlju.

5.1. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje za ovaj diplomski rad započelo je pregledom znanstvenih spoznaja o promatranoj problematici, a to se odnosilo na znanstvenu i stručnu literaturu vezanu uz baštinu, povijest Saborskog, problematiku Domovinskog rata, poslijeratnu obnovu te proučavanje običaja ovog Dinarskog kulturnog areala, kao i analiziranje literature povezane sa kolektivnim i individualnim pamćenjem i zaboravljanjem te međugeneracijskim sjećanjem. U ovom dijelu istraživanja olakotna okolnost za autoricu bila je to što je i sama rođena te živi na ovom području te je upoznata sa senzibilitetima tematike s obzirom na to da je u ovom radu prekretnica kod analiziranja promjena baštinskih procesa trauma- Domovinski rat. Također, bitno je napomenuti kako o ovoj tematici, tj. o zapisu kulturne baštine, osobito nematerijalne, postoji samo jedna napisana knjiga autora Jose Krizmanića, tako će ovaj diplomski rad svakako pomoći u arhiviranju baštine i baštinskih procesa područja Saborskog.

Drugi dio istraživanja započeo je sa intervjuiranjem stanovnika Saborskog kako bi se ispitala problematika te njihovi stavovi vezano uz ovu temu. Za intervjuiranje je bilo planirano deset stanovnika različitih dobnih skupina, a naglasak je stavljen na osobe starije životne dobi (starije od osamdeset godina) zbog bogatstva njihova sjećanja o temi.

Treći dio istraživanja odnosi se na provođenje upitnika kako bi se sakupilo još materijala za analizu od osoba koje trenutno ili ne žive na području Saborskog, ili im je bilo jednostavnije ispuniti dostupni upitnik putem računala. Za ovaj dio istraživanja planirano je petnaest ispitanika.

Četvrti, i posljednji dio ovog istraživanja, analiza je prikupljenog sadržaja pisanih i foto materijala, a rezultati su predstavljeni u sljedećem potpoglavlju.

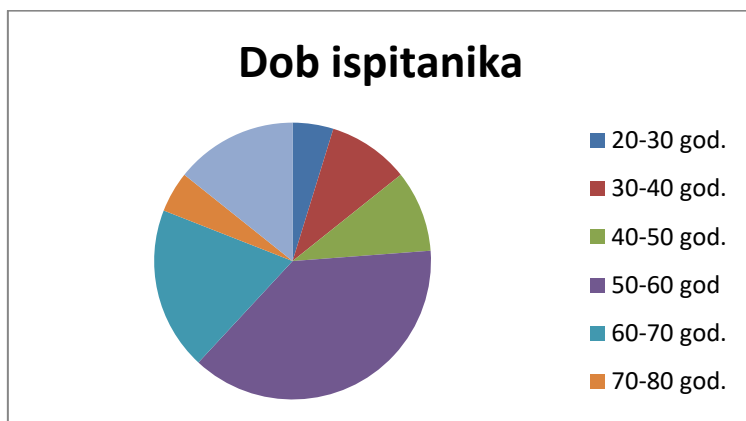
5.2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I INTERPRETACIJA REZULTATA

Prilikom ovog istraživanja, intervjuirano je sedam osoba, od čega šest žena i jedan muškarac. Tri su osobe starije od 80 godina, jedna osoba ima 50 godina, dvije su starije od 30, a jedna ispitana osoba ima 26 godina. Dakle, najmlađa ispitana osoba ima 26, a najstarija 91 godinu. Ovaj raspon godina odabran je kako bi se što bolje analizirali baštinski procesi ovoga kraja. Sve intervjuirane osobe rodom su iz Saborskog, a 80% njih i trenutno živi u Saborskom. Rezultati intervju bit će pridruženi rezultatima ankete u nastavku. Planirani broj ispitanih osoba bio je deset, međutim, zbog nemogućnosti pronalaska osoba voljnih za intervju, istraživanje putem osobnog intervju završeno je sa sedam osoba.

Upitniku je pristupilo 14 osoba, od čega je 11 osoba ženskog spola, dok su tri osobe muškog spola. Upitnik je proveden anonimno iz razloga što je autorica primijetila prilikom osobnih intervju kako većina starijih ispitanika ne želi otvoreno govoriti o procesu obnove, zadovoljstvom obnovom i sl. iz neopravdanog straha da će se nekome zamjeriti. Cilj je upitnika prikupiti stvarne i realne informacije, a ne prilagođene, te je zbog toga anonimna način smatran vjerodostojnijim. Upitnik je objavljen na stranici www.saborsko.net kao lokalnom internetskom portalu s ciljanom skupinom, u Facebook grupi „Saborsko u slikama u 20om stoljeću“ te na osobnom profilu autorice.

U sljedećim grafikonima i objašnjenjima pridruženi su rezultati osobnih intervju i upitnika radi lakše analize prikupljenog sadržaja, a transkripti intervju te pitanja iz upitnika nalaze se u prilogima na kraju ovog rada.

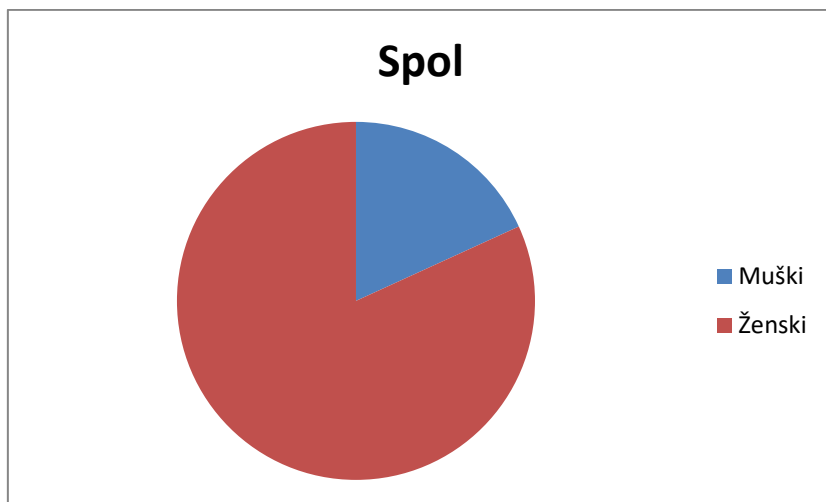
Grafikon 1. Dob ispitanika

Izvor: Obrada autora

Iz navedenog grafikona vidljivo je da najviše ispitanika pripada dobnoj skupini 50-60 godina (8), zatim 60-70 godina (4), u dobi od 80 i više (3), 40-50 god te 30-40 (2), a u 20-30 i 70-80 godina po jedna osoba.

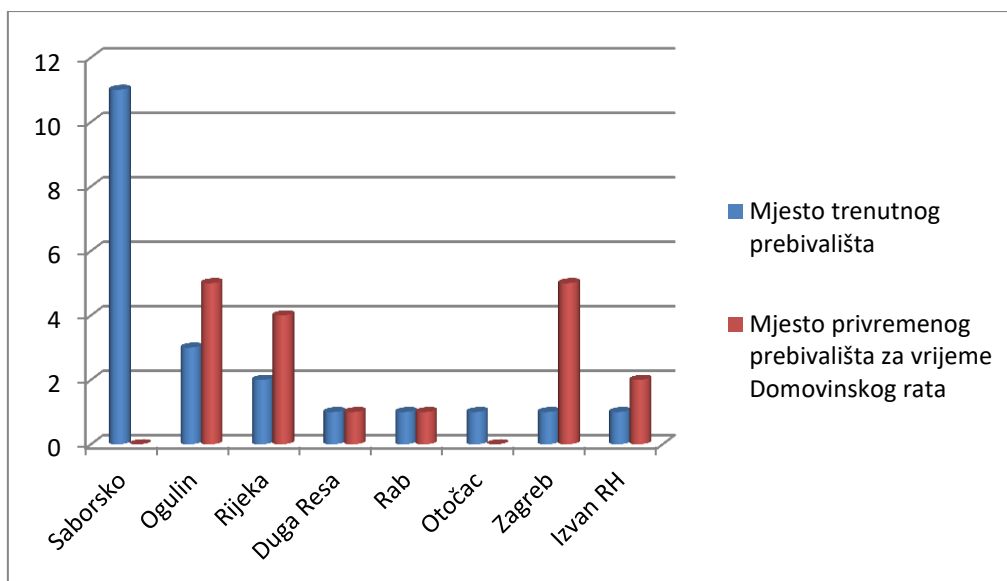
Grafikon 2. Spol ispitanika

Izvor: Obrada autora

U ovom istraživanju sudjelovalo je 18 osoba ženskog spola te 4 osobe muškog spola. Iako spol za ovo istraživanje ne igra ulogu u smislu rezultata, zanimljivo je da je odnos između spolova 82:18% iz čega indirektno možemo zaključiti kako je ženski spol više zainteresiran za razgovor o baštinskim procesima.

Grafikon 3. Mjesto trenutnog i privremenog prebivališta za vrijeme Domovinskog rata

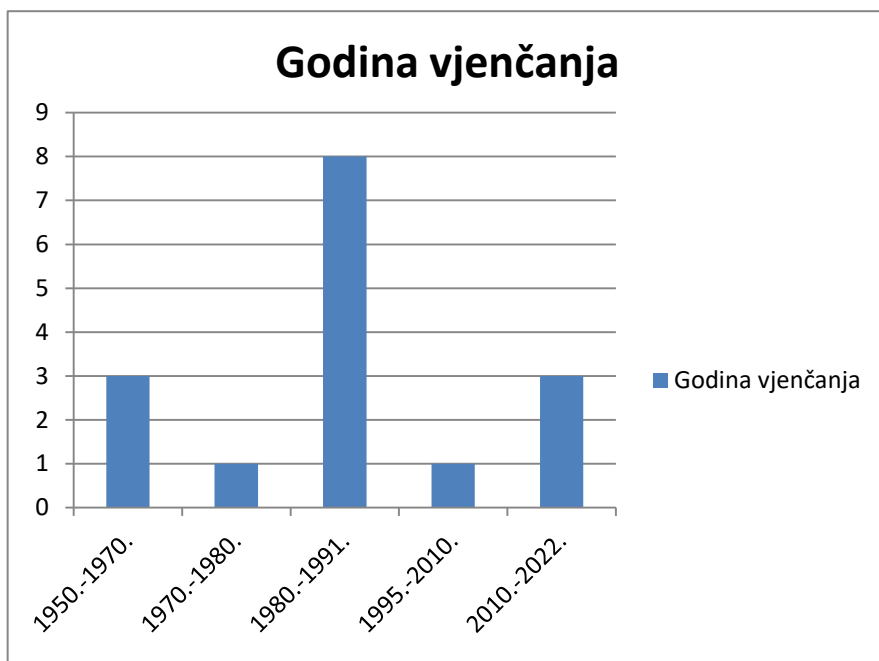
Izvor: Obrada autora

Grafikon prikazuje mjesto trenutnog prebivališta ispitanika, a najveći broj, njih 11 od 21 trenutno živi u Saborskom. U Ogulinu trenutno živi tri ispitanika, a zatim slijedi Rijeka u kojoj žive dva ispitanika te po jedan ispitanik u Dugoj Resi, Rabu, Otočcu, Zagrebu i izvan RH.

Privremeno prebivalište u vrijeme Domovinskog rata za najviše ispitanika bilo je u Ogulinu i Zagrebu s po pet ispitanika, a zatim slijedi Rijeka (četiri), izvan RH (dva) te Duga Resa i Rab s jednim ispitanikom. Jedan ispitanik nije rođen za vrijeme Domovinskog rata te je jedan odgovor smatran nevažecim s obzirom na to da je glasio „Saborsko“ što nije bilo moguće za vrijeme Domovinskog rata.

Sljedeće pitanje odnosilo se na vjenčanje, odnosno jesu li ispitanici vjenčani ili ne, što je pokazalo da je 17 ispitanika vjenčano, a taj odgovor poslužiti će za formiranje vremenske crte običaja vjenčanja tijekom godina, tj. promjena baštinskih praksi. Godine u grafikonu prikazuju godine vjenčanja ispitanika.

Grafikon 4. Godina vjenčanja

Izvor: Obrada autora

Grafikonom je prikazan raspon od gotovo 70 godina baštinskih praksi, a opisi rituala vjenčanja te svih običaja kroz godine bit će opisani u nastavku.

Iz osobnih intervjua sa G. M., B. B. te Š. K., saznajemo da su vjenčanja krajem pedestih godina 20. stoljeća održavana na sljedeći način:

Zaruke su zapravo označavale prošnju buduće mlade u njenoj rodnoj kući, a na zaruke bi dolazio mladoženja te uži članovi njegove obitelji sa budućim kumom. Nakon što bi roditelji mladenke pristali, uslijedilo bi slavlje (ukoliko su si obitelji to mogle priuštiti), a većinom bi to bio samo ručak na kojem su se dogovarali detalji svadbe, kada će se održati i slično. Ukoliko djevojka ne bi dobila blagoslov svojih roditelja za udaju, ili se ne bi zaručila ili bi se udala svakako te zanemarila roditeljski blagoslov, ali to bi nerijetko označavalo i dugogodišnju svađu s roditeljima stoga je rizik bio velik. Na zarukama se budući mladenci nisu smjeli poljubiti ni u obraz. U slučaju da je jednom od budućih mladenaca preminuo netko od bliže obitelji, ne bi bilo ni zaruka, a često niti slavlja vjenčanja.

Tri nedjelje prije vjenčanja čitala se napovid, tj. tko će se vjenčati određenog datuma. Svrha toga bila je obavijestiti sumještane kako bi mogli reagirati ukoliko imaju saznanja da su budući mladenci rodbinski povezani ili postoje neki drugi razlozi zbog kojih se ne bi trebali vjenčati. Svake nedjelje za vrijeme napovidi mladenka bi nosila vjenčić od pavenke, a u postavljanju istoga pomagala bi joj već određena žena iz sela zadužena za to.

Noć prije vjenčanja održavala bi se djevojačka večer, tada zvana krunica. Na njoj su djevojke molile krunicu i darivale buduću mladenku, obično s ručnicima, natikačama i sličnim potrepštinama koje bi joj mogle zatrebati.

Na vjenčanje je mladoženja nosio odijelo, a mladenka bijelu vjenčanicu i vijenac od pavenke. Taj je vijenac simbolizirao nevinost i predbračnu čistoću koja je bila iznimno bitna u to vrijeme. Kola s konjima ukrašavala su se tkanim ručnicima, a svaki muški gost vjenčanja također bi nosio tkani ručnik na sebi. Roditelji su davali blagoslov mladencima koji bi kleknuli pred kućnim pragom, a nakon blagoslova tko bi prvi ustao smatralo se da će biti vrjedniji u budućem zajedničkom životu. Nakon obreda, proslava bi se prvo održala kod mladenkine kuće, a nakon ponoći kod mladoženje. U slučaju da je netko od bliže obitelji preminuo nekoliko mjeseci ili godinu pred vjenčanje, mladenka bi nosila haljinu tamnije boje primjerenu žalovanju, a slavlja ne bi bilo već samo ručak.

Vjenčanja u vremenskom periodu 1970.-1980.

Već 1977. godine, kada je vjenčana jedna od ispitanica, nije bilo potrebno tražiti dozvolu roditelja prije vjenčanja, međutim, napovid je običaj koji se i dalje održao isto tri nedjelje pred vjenčanje. Ispitanica također navodi da je imala bijelu vjenčanicu, a s

obzirom na to da mladoženja nije bio iz Saborskog nije bilo ni slavlja prvo kod mladenke, a zatim niti kod mladoženje, već je bilo odvojeno. Nakon vjenčanja u crkvi u Saborskom, hrana i piće posluživani su u kući mladenke, ali tome nije prethodila prodaja mlade niti ukrašavanje kola i sada već ponekog automobila zbog skromnih mogućnosti.

Vjenčanja u vremenskom periodu 1980.-1991.

U ovom se vremenskom periodu potpuno izgubilo traženje dozvole roditelja prije vjenčanja, osim u slučaju jedne od ispitanica koja je bila maloljetna pa je zbog toga trebala potpisati izjavu roditelja. Zaruke su bile uglavnom tri do šest mjeseci prije vjenčanja. Od ispitanika koji su u to vrijeme živjeli u Saborskom, napovid je i dalje bila tri nedjelje pred vjenčanje. U rijetkim slučajevima kada je i bila djevojačka, ona je održana zajedno sa momačkom.

Na dan vjenčanja mladenka je nosila bijelu vjenčanicu s veom, većinom bez vijenca od pavenke, a mladoženja odijelo. Svaki muški svat i dalje je imao tkani ručnik preko tijela, a isti ručnik išao bi i na barjak. Mladoženjin kum i svatovi pregovarali bi s roditeljima i mladenkinim kumom o prodaji mlade, a u tom periodu izvodila bi se i lažna mladenka koja je obično bila žena britka na jeziku. Automobili su se također ukrašavali tkanim ručnicima. Proslava se tada također održavala prvo u mladenkinjoj kući, a zatim nakon ponoći u mladoženjinjoj. Zadnja takva proslava održala se 1983. Od hrane se posluživala juha, pečenka, janjetina i razni kolači. Vjenčanje se prvo obavljalo u mjesnom uredu, a nakon toga u crkvi. Na zabavi se svirala harmonika i tamburica ukoliko su mogućnosti dozvoljavale, a najčešće je pjevano i plesano kolo „alaj“, tradicionalno kolo bez glazbenih instrumenata.

Na vjenčanju bi mladenka darovala sve članove buduće obitelji (mladoženjine roditelje, braću, sestre, snahe itd.) s maramama, ručnicima, stolnjacima, košuljama, papučama i sličnim poklonima. Jedna od ispitanica navodi kako je bio običaj promijeniti sve zavjese na kući u koju dolazi. Mladenka nije smjela ići kući do povrata, a to je bilo osam dana nakon vjenčanja, kako se ne bi predomislila i vratila kući.

Vjenčanja u vremenskom periodu 1995.-2010.

U ovom vremenskom periodu, osobito do 2001. godine vjenčanja se nisu održavala u Saborskom, već u nekom od mjesta gdje su tadašnji stanovnici živjeli. Shodno tome, tom vremenu nije postojala napovid, traženje blagoslova roditelja prije vjenčanja već

skromno vjenčanje u krugu najbližih. U tom je vremenu mnogo stanovnika saznalo da im je netko od bliže obitelji poginuo u Domovinskom ratu pa je to još jedan od razloga zbog kojih su slavlja bila manja. Mladike bi uglavnom nosile jednostavnu bijelu ili neke druge boje haljinu, poneke čak i odijelo.

Kada je 2001. godine ponovno blagoslovljena crkva sv. Ivana Nepomuka, počela su vjenčanja u Saborskom. Tada su već ukrašavani automobili, a ne kola i konjske zaprege, i to s ručnicima, ali se u ovom periodu uvode i mašne. Barjak se također ukrašavao tkanim ručnikom. Neke od mladenki su u to vrijeme bile trudne, što je velika promjena s obzirom na to da se budući mladenci otprilike 20 godina prije nisu smjeli poljubiti ni u obraz. Može se zaključiti da je Domovinski rat i iseljavanje u ovom smislu smanjio poštovanje ovakvog oblika tradicije te ublažio društvene norme i očekivanja.

Vjenčanja u vremenskom periodu 2010.-2022.

Tijekom održanih osobnih intervjua, ispitanice su potvrdile kako se za zaruke nije tražila ni dozvola niti su se posebno slavile, osim što su održani ručkovi ili večere sa članovima obitelji obje strane, kako bi se upoznali ili dogovorili detalji oko vjenčanja, troškova i sličnih stvari. Krunica je u ovom trenutku noć prije vjenčanja zaboravljena, a djevojačka večer održava se tjedan ili više prije vjenčanja te ona uključuje proslave u kafićima ili sličnim objektima. Pavenka se u ovom periodu upleće u veo ili se njome ukrašavaju ulazna vrata. Barjak se i dalje ukrašava tkanim ručnikom. Automobili se sada ukrašavaju balonima i mašnjama, u ovom su segmentu tkani ručnici zaboravljeni. Neki od parova vjenčani u ovom vremenskom periodu živjeli su zajedno i prije vjenčanja te imali djecu, ali je ostao običaj da mladenka i dalje barem posljednju noć prije vjenčanja prespava u rodnoj kući. Napovid se održava samo jednu nedjelju prije vjenčanja, a ne tri kako je bilo prije rata te za to vrijeme mladenci moraju kleknuti. Neki roditelji ili bake daju blagoslov mladencima na vratima, a neki ne. G. Z. koja se vjenčala 2018. imala je kočiju i konje s kojom je mladoženja došao po nju, bila je ukrašena tkanim ručnicima kao što se to radilo do 1980-ih. Od tih se godina slavlja ne održavaju u kući mladenke, a nakon ponoći kod mladoženje, već u svadbenim dvoranama. Iz ovoga možemo zaključiti kako su elementi tradicije kod vjenčanja ostali u tragovima simbolike, a sami se čin promijenio drastično nakon Domovinskog rata, međutim, nije samo rat razlog ove promjene, već i tehnološki napredak (automobili), globalizacija (prihvatanje običaja koje vidimo na internetu, televiziji ili koje sami posjetimo u nekoj drugoj državi). Ispitanici navode iste razlike.

Sprovodi u vremenskom periodu 1950.-1991.

U ovom periodu običaji su bili gotovo identični, bez promjena, te će se zbog toga obrađivati zajedno. Zvono crkve bilo je najranija obavijest o smrti nekoga od sumještana. U slučaju da umre ženska osoba, zvona bi se oglašavala dva puta, u slučaju da premine muška osoba, tri puta, a ukoliko bi preminulo dijete do otprilike dvanaest godina, oglašavalo bi se malo zvono ovisno o spolu, koje je također bilo na crkvi, dok bi velika zvona ostajala mirno.

Pokojnik je u to vrijeme ležao u najvećoj prostoriji u kući, otvorenog lijesa minimalno 24 sata, a ukoliko je obitelj dolazila iz inozemstva taj period znao je biti i produžen na dva do tri dana. Lijes je bio otvoren, a bdijenje ili tzv. čuvanje značilo je molitvu i priču o životu pokojnika i njegove obitelji. Na bdijenju su žene bile odvojene od muškaraca, do ponoći bi žene „čuvale“, a iza ponoći do jutra muškarci. Pokojnik nikada nije ostajao sam u prostoriji. Za vrijeme dok je pokojnik u kući zatvarale su se mačke jer se vjerovalo da mačka ne smije ući u prostoriju sa lijesom.

U ovom je vremenskom periodu, prije nego što se krene na groblje, bio običaj da svi koji idu na sprovod ručaju u kući pokojnika, a nakon sprovoda bi dolazila uža rodbina, osobe koje su kopale grob i slično. Sa svake strane lijesa nalazila se svijeća, a kod nogu pokojnika posuda sa blagoslovljenom vodom i grančica četinjače u obliku križa sa kojom bi svaki čovjek blagoslovio pokojnika te se prekrižio. Lijes je do groblja odvožen sa konjskom zapregom i kolima ili saonicama ovisno o dobu godine, a kada bi napustio kuću običaj je bio otvoriti sve prozore i vrata kako bi duh pokojnika izašao iz kuće, prozori i vrata zatvarali bi se kada bi se začula crkvena zvona koja bi označavala da je pokojnik ukopan te bi se tek tada mogla očistiti i soba u kojoj je bio pokojnik. Bilo je i vrlo važno da pokojnik iz kuće izlazi sa nogama naprijed, a nikako glavom.

Misa za pokojnika služila se prije ukopa te je pokojnik također bio u lijesu na misi. U koloni do groba, prije lijesa išli su muškarci, a nakon lijesa svećenik, uža obitelj te zatim žene. U slučaju da premine mlađa osoba, neovisno o spolu na križ se stavljao vijenac od pavenke, oko lijesa također, a uz lijes je išao i barjak sa zastavom na pola koplja na čijem je vrhu bio maleni vjenčić od pavenke te jabuka. Štap na kojem je visjela zastava ostajao bi na grobu kao i jabuka te vjenčić od pavenke. Ukoliko bi osoba koja je preminula bila zaručena običaj je bio drugačiji, npr. na sprovodu zaručnika, zaručnica bi stavila prsten sebi na ruku, a zatim bacila u grob svoj prsten te prsten zaručnika, taj čin bi označavao da

se i vjenčala i razvjenčala u istom trenutku. Neki od ispitanika navode da se mlada ženska osoba pokapala u vjenčanici, a muška u odijelu. Za vrijeme ukopa uz plakanje tužne obitelji preminulih, mnoge žene su i naricale tj. „javkale“, a to je bilo nabranje svih mrtvih iz obitelji pokojnika te izražavanje tuge. U jednom periodu prije Domovinskog rata za vrijeme pokapanja mlađih muških osoba postojao je i običaj bijele i crne mladenke, djevojaka koje bi obukle bijelu i crnu vjenčanicu te tako išle u koloni za lijesom, međutim ta praksa trajala je vrlo kratko, na samo nekoliko sprovoda.

Crnina koja je označavala tugu obitelji nosila se najmanje godinu dana od strane uže obitelji. Ukoliko bi preminula mlađa osoba, majke su nosile crninu cijelog života. Isto se odnosilo i ukoliko bi preminuo suprug. Muškarci su i na sprovode nosili bijelu košulju i crne hlače te je za njih to bio znak poštovanja pokojnika.

Sprovodi u vremenskom periodu 1995. do danas

Nakon Domovinskog rata te obnove, stanovništvo koje se vratilo u Saborsko, sada se vratilo i običajima sprovoda kakvog su poznavali. Tako je do izgradnje mrtvačnice na mjesnom groblju (otprilike 2000. godine) i dalje bdijenje održavano kod kuće pokojnika, s jednakim običajima, a zatim u koloni do mjesnog groblja na ukop.

Zapravo je izgradnja mrtvačnice u ovom slučaju označavala prekretnicu baštinskih praksi. Naime, nakon njene izgradnje bdijenje je isključivo održavano u prostorijama mrtvačnice, međutim to se nije održavalo više cijelu noć niti su se odvajali muškarci i žene već se zaključava navečer otprilike oko 21-22 sata te svatko odlazi svojoj kući. Karminje ili „podušje“ održava se nakon sprovoda, a ne prije, i to zajedno za sve osobe koje mogu prisustvovati, bliža i šira obitelj, poznanici, osobe koje su pomagale pri ukopu i slično. To se u ovom vremenskom periodu najčešće održava u prostorijama područne škole, a poneki put i u župnom dvoru.

Crnina se sada nosi na sprovode, a rijetki je nose više od nekoliko mjeseci nakon sprovoda nekoga iz obitelji, tek pokoja udovica ili roditelj koji je izgubio dijete. Društvena očekivanja u ovom su slučaju nakon 1995. postupno „popustila“.

I dalje zvono crkve obavještava mještane je li preminula muška ili ženska osoba, a muškarci idu prije lijesa u koloni, dok žene nakon lijesa, svećenika i uže obitelji. Svijeće se nalaze pokraj pokojnikove glave, a blagoslovljena voda pokraj pokojnikovih nogu sa grančicom četinjače te svatko tko uđe u mrtvačnicu blagoslovi pokojnika te se kratko

pomoli. Pokojnika više ne voze konji sa kolima do groblja već se prevozi automobilom pogrebnog poduzeća. Još uvijek neki od obitelji odlučuju imati otvoreni lijes, međutim ta praksa sve se više gubi u posljednjih nekoliko godina. Ono što je potpuno izumrlo nekoliko godina nakon Domovinskog rata i povratka u mjesto je naricanje seoskih žena prilikom ukopa. Na križu pred pokojnikom još uvijek se nosi domaći tkani ručnik.

Elementi koji su se promijenili u posljednjih 70 godina odnose se na izgradnju mrtvačnice čime se gubi bdijenje kod kuće, ručak i kolona prije sprovoda. Za vrijeme prije obnove crkve, pokojnik se nije mogao unositi u crkvu te je tim činom završeno razdoblje unošenja pokojnika na misu, ali se molitva prenijela pred mrtvačnicu neposredno prije ukopa. Misa se sada održava nakon sprovoda u crkvi na groblju ili župnoj crkvi. Bdijenje traje kraće što daje obitelji vremena da se odmori i pripremi za sutrašnji sprovod, ne odvajaju se žene od muškaraca prilikom bdijenja, no ono što je zanimljivo je što su i dalje žene nakon lijesa, svećenika i bliže obitelji u koloni do grobnog mjesta. Dakle, možemo zaključiti da su se neke prakse potpuno izgubile, dok se neke i unatoč raseljavanju stanovništva i promijeni ostalih praksi, i dalje održavaju.

Ono što ispitanici navode kao glavne razlike prilikom sprovoda je manje opterećenje za obitelj s obzirom na to da se sada gotovo sve dogovori telefonskim pozivom, nema više pripremanja svega vezanog uz sprovode po nekoliko dana, niti se gotovo išta održava u kući te je samim time omogućeno obitelji da „lakše“ podnese period žalovanja bez razmišljanja o gostima u kući. Također, navode da su se baštinske prakse dosta održale s obzirom na to da se nekoliko godina za vrijeme trajanja Domovinskog rata nisu ni održavali sprovodi stoga se lako moglo zaboraviti na običaje mjesta iz kojega dolaze.

Božićni običaji do 1991.

Ispitanici navode kako do Domovinskog rata, zbog takvog vladajućeg režima, nisu smjeli ni slaviti Božić kao danas, već je to bio radni dan, djeca su na katolički Božić išli u školu i slično. Međutim, unutar obitelji i župne zajednice, Božić je uvijek bio jedan od najveselijih blagdana za cijelo mjesto.

Na dan Badnjaka bio je obavezan post, a taj dan jeo se krumpir na ulju, po financijskim mogućnostima riba ili nešto slično, svi su se pridržavali toga. Bor se ukrašavao isključivo na Badnjak, a nekoliko dana prije netko iz obitelji bi otišao u šumu po

njega. Ukrasi su se sastojali od traka krep papira, bombona i jabuka bez lampica. Od Badnjaka do Tri kralja ispod stola se nalazila slama koja se nije smjela skloniti.

U to vrijeme nije bilo običaja darivanja zbog financijskih mogućnosti, ali djeci je bilo dovoljno što je na stolu bilo kolača poput orehnjače, suhih kolačića napravljenih na stroju za iste i slične slastice. Iz intervjua s jednom od najstarijih ispitanica, autorica saznaje za još jedno trenutno iščezlo jelo: Osam dana prije Božića počinjao se peći kruh. Tako da se na svete dane kruh ne peče. Kruh se držao na daskama između greda, a na Božićno jutro pravila se „popara“. To se pravi na sljedeći način: zakuha se voda i prelije preko usitnjenog kruha. Zatim se ocijedi voda i stavi mast te začini. U drugom loncu peče se meso i onda se stavi u tanjur svakom komadić mesa i popara kao prilog. Za Božićni ručak, prije nego se krene na misu, pristavi se zelje, meso i slanina da se skuha dok se vrati s mise.“ Pečenka je bila obavezna na Božić, a pekla bi se na Badnjak.

Ponoćka se održavala točno u ponoć, a nakon nje pred crkvom se čestitalo, nazdravljalo te plesalo kolo „alaj“. Isto tako, nakon mise na dan Božića plesalo bi se, pjevalo i čestitalo. Ono što je zanimljivo je da su muška djeca bili čestitari, smatralo se kako na Božić u kuću mora prvo ući i čestitati muška osoba, a ukoliko uđe prva ženska osoba to je nesreća. Čestitari bi dobivali poklone poput jauka naranči i keksa. Svećenik je išao u blagoslov kuća na dan Sveta tri kralja, a tada je kuća morala biti potpuno čista te bi se kreveti prekrivali bijelim plahtama od domaćeg platna.

Božićni običaji od 1995. do danas

Današnji običaji za Božić također uključuju pripremu hrane, ukrašavanje bora te odlazak na misu. Međutim, misa ponoćka je nakon Domovinskog rata samo nekoliko puta bila točno u ponoć, zbog toga što jedan svećenik ima u nadležnosti župu sv. Ane u Plaškom te župu sv. Ivana Nepomuka u Saborskom, a kako u Plaškom trenutno ima više stanovnika tamo se održava ponoćka u ponoć dok u Saborskom to obično bude u 22h.

Prije Božića priprema se nekoliko vrsta kolača, sve manje onih tradicionalnih poput orehnjače, šapa ili suhih kolačića. Za Badnjak si danas svatko može priuštiti ribu, ali se do posta svakako drži i dalje. Još uvijek je obavezna pečenka, iako obitelji danas broje puno manje članova pa se većina hrane ni ne pojede.

Bor se ukrašava većinom na Badnjak, međutim to su sve više umjetni borovi ukrašeni sa što više lampica, kuglica i ostalih ukrasa, a više nitko ne ukrašava bor sa bombonima, jabukama i krep trakama. Ispod stola gotovo nitko ne drži slamu.

Nakon ponoćke i Božićne mise mještani više ne plešu „alaj“ već si samo čestitaju i zadrže se nekoliko minuta. Ono čega se ljudi i dalje drže je da im u kuću prvo uđe muška osoba.

Božićni običaji ovoga kraja gotovo su potpuno potisnuti te su preuzeti novi komercijalizirani. S obzirom na to da je ovo „problem“ sa gotovo cijelom Hrvatskom, autorica i ispitanici smatraju da je Domovinski rat samo ubrzao proces zaboravljanja ovih baštinskih procesa, ali nije jedini uzrok. U vremenu prije rata svi su bili jednakih financijskih mogućnosti, a skromnost je bila odlika većine stanovništva. Dok danas, blještavilo i obilje hrane ne predstavlja gotovo nikakvo mjerilo sreće i uzbuđenja oko Božića kao blagdana već isključivo zadovoljenje potreba da jelka ili stol u njihovoj kući budu „fotogenični“.

Uskrsni običaji do 1991.

S obzirom na to da je Uskrs najveći katolički blagdan, a gotovo cijelo stanovništvo je katoličke vjeroispovijesti, ne čudi činjenica da upravo za taj blagdan bilo vezano puno baštinskih praksi. Većina njih vezana je uz crkvene rituale.

Veliki tjedan započinjao je Cvjetnom nedjeljom tj. Cvjetnicom, a na taj dan obavezno je bilo umivanje u prethodno nabranom jaglacu i ostalom cvijeću kako bi djevojka zadržala ljepotu. Svi su težački poslovi bili uglavnom zabranjeni tijekom Velikog tjedna, a svaki dan bilo je specificirano i točno koji su poslovi zabranjeni, a koji dozvoljeni. Post je bio obavezan srijedom i petkom.

Na Veliki četvrtak zatvarala su se zvona, a to je značilo vezanje konopa crkvenih zvona u popodnevnim satima nakon čitanja muke Gospodnje. Ukoliko bi netko preminuo nakon zatvaranja zvona, zvonilo bi se „šklebetaljkom“ koja je mijenjala zvono kod sprovoda ili podizanja euharistije. Na ovaj dan bilo je dozvoljeno raditi u polju, ali samo onima koji nisu imali svoje volove ili strojeve, tako su na taj dan susjedi koji su bili u mogućnosti pomagali drugim susjedima, udovicama ili starijima, dok sebi nisu smjeli ništa raditi. Kada se zvona zatvore također se nije smjelo niti glasno pričati, pjevati i slično.

Na Veliki petak također se čitala muka Gospodnja, a svi radovi tog su dana bili zabranjeni, a posebno se zabranjivalo pranje i sušenje bijelog rublja na taj dan (plahti i slično). Na ovaj dan bojala su se jaja kuhajući ih u luku u ženskim najlonkama sa ponekim listićem kako bi ostao uzorak na jaju.

Na Veliku subotu također su bili zabranjeni svi radovi. Misa je bila u ponoć još zvana mala ponoćka, a ispred crkve bi se tada ložila velika vatra te čekala ponoć da je svećenik blagoslovi. Zatim bi se iznosila velika crkvena svijeća te pjevala Vječna slava i otvarala zvona. Većinom bi stariji ljudi, koji nisu mogli ići na misu, za vrijeme otvaranja zvona tresli šljive i ostale voćke jer su vjerovali da će tada biti bolji urod.

Na Uskrs se na blagoslov na jutarnju misu nosila košara sa jajima, šunkom, vinom, soli, lukom, kruhom te suhim kolačima koja je bila prekrivena sa stolnjakom od domaćeg platna. Košare bi se ostavljale na oltaru, a prije svećenikova blagoslova razotkrivale bi se. Uz kuhani pršut i luk, to se nalazilo na blagdanskome stolu.

Uskrsni običaji od 1995. do danas

U razgovoru s ispitanicima saznajemo da su običaji ostali gotovo nepromijenjeni. Ono u čemu se najviše očituje promjena je u ukrašavanju domova, a prije je to podrazumijevalo isključivo pisanice, dok se danas domovi ukrašavaju raznim figurama, umjetnim pisanicama i slično.

Većina ljudi i dalje se pridržava zabrane radova na već određene dane, kao i posta. Košarice se i dalje nose na Uskrsnu misu, ali se sada ne stavljaju ispred oltara već pokraj klupa u kojima vjernici sjede te se ne otkrivaju jer se smatra da je sve što uđe u crkvu blagoslovljeno.

Običaj koji je potpuno zaboravljen a vezan je za Uskrs je šklebetaljka umjesto crkvenih zvona. Naime, zvona se i dalje zatvaraju, ali je svećenik nakon rata zabranio korištenje šklebetaljke jer je smatrao da se ona koristi isključivo za plašenje ptica iz polja te nema mjesta njenom korištenju u crkvi.

Shodno tome autorica dolazi do zaključka da se Uskrsni običaji generalno nisu gotovo ništa promijenili, a ispitanici se također slažu, međutim treba naglasiti kako je u novije vrijeme veći naglasak na ukrašavanju i raskošu, a ipak manji na vjeri i onome što Uskrs predstavlja.

Plesovi do 1991.

Najstarije ispitanice navode kako su se u njihovoj mladosti (otprilike u 1950. godinama) najviše plesala kola, i to alaj, vranjanka (slično današnjem kukunješću), šestica te ples u paru, a kako navode kada se plesalo u parovima znalo se s kim ćeš plesati. Za ples je svirala najčešće tamburica, tek kasnije i harmonika. U vremenu pred Domovinski rat pleše se bećarac, kukunješće te alaj, a kola poput vranjanke i šestice potpuno se gube. Tada se plesovi održavaju uglavnom svaki vikend u prostorijama škole.

Plesovi od 1995. do danas

Najveća promjena koja se dogodila nakon Domovinskog rata je potpuni gubitak tradicionalnog kola Alaj koje se pleše i pjeva bez glazbene pratnje. Postoji inicijativa od strane Ženske Akcije Saborsko koja ga pokušava revitalizirati, ali mnogo mladih niti ne zna za njegovo postojanje. I dalje se pleše kukunješće, bećarac i slični plesovi.

Gradnja obiteljskih kuća prije 1991.

Kuće su se na ovom prostoru do otprilike 1980. gradile isključivo od kamena i drveta. Kamen bi se postavljao na mjesto temelja, zidovi su bili od drvene građe, a krov od drvene šindre. Krov je bio iznimno strm zbog dugih zima te puno snijega. Svaka kuća imala je gotovo jednak raspored prostorija: jednu ili dvije spavaće sobe, kuhinju i hodnik (ganak). U kući nije bilo sanitarnog čvora. Razlog ovoga je dostupnost materijala i financijske mogućnosti. Nakon 1980. počele su se graditi i dijelom zidane kuće sa sanitarnim čvorovima, a neki od ispitanika u periodu pred rat su već imali kuće na kat. Podrum ispod kuće je također bio karakterističan za gradnju u ovom području u svim razdobljima, a služio je za čuvanje namirnica poput krumpira, kupusa itd.

Gradnja (obnova) obiteljskih kuća nakon 1995.

Gradnja kuća nakon 1995. bila je većinom pod projektom Republike Hrvatske, a uključivala je izgradnju kuća prema broju članova, a ne prema prijašnjem izgledu. Gotovo svaka kuća sada izgleda identično, kvadratnog ili pravokutnog oblika sa sobama, kuhinjom, dnevnim boravkom, sanitarnim čvorom i hodnikom. Kosina krova smanjena je, te u projektnoj dokumentaciji nisu postojali podrumi.

Na pitanje je li njihova obiteljska kuća obnovljena nakon Domovinskog rata, 16 od 21 ispitanika odgovorilo je potvrdno (neki nisu ostvarili pravo na obnovu iz raznih razloga,

neki za to vrijeme nisu rođeni, a neki nisu htjeli odgovoriti na to pitanje). Rezultati njihova zadovoljstva obnovom nalaze se na sljedećem grafikonu:

Grafikon 5. Zadovoljstvo ispitanika obnovom obiteljske kuće

Izvor: Obrada autora

Iz grafikona je vidljivo kako je najveći broj ispitanika odgovorio kako nisu niti zadovoljni niti nezadovoljni (njih osam), zatim slijedi pet odgovora zadovoljan sam, a nakon toga dva nezadovoljna ispitanika te jedan iznimno nezadovoljan. Iznimno zadovoljnih ispitanika nema. Potrebno je primijetiti kako gotovo 70% ispitanika pripada rasponu od iznimno nezadovoljnih do niti zadovoljnih niti nezadovoljnih. Razlozi koje ispitanici navode uz ove odgovore većinom pripadaju sljedećim grupama odgovora:

- Zadovoljni su isključivo time što imaju krov nad glavom
- Nisu mogli utjecati na gradnju vlastite kuće (većinom u vezi sa podrumom)
- Obiteljska kuća prije Domovinskog rata bila je veća
- Za novu gradnju korišteni su slabi građevinski materijali te su kuće već nakon nekoliko godina od gradnje zahtijevale dodatna ulaganja (krov i slično)
- Kuće nisu tipske za područje gradnje

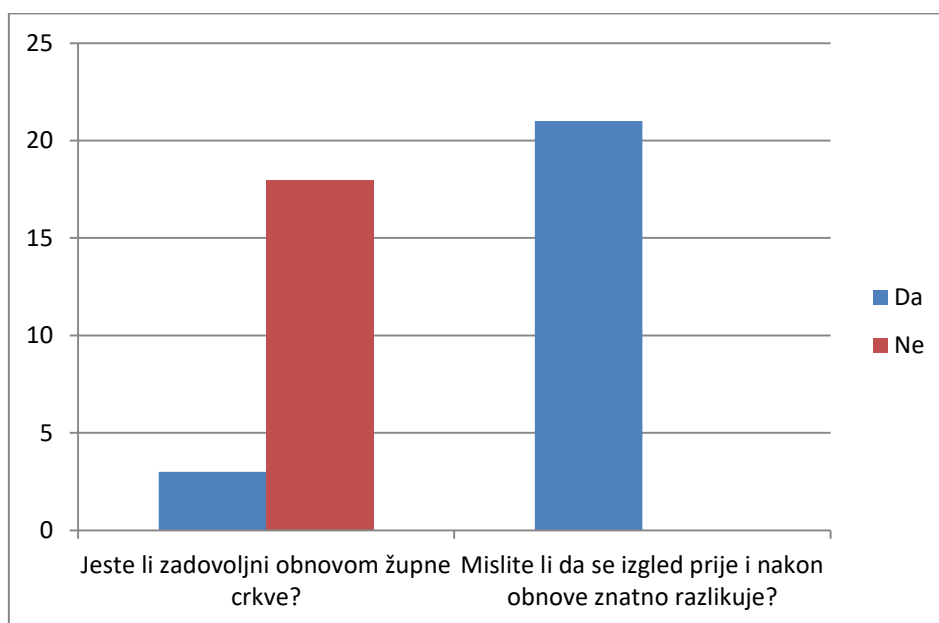
Isto tako, neki ispitanici smatraju kako su zadovoljni isključivo zato što ne bi bili u financijskoj mogućnosti sami izgraditi kuću na mjestu stare, te se tako ne bi niti vratili u rodno mjesto, a samim time ne žele se požaliti na ništa od prethodno navedenog.

Nakon razgovora s ispitanicima i mjerenjem zadovoljstva gradnje kuća, autorica zaključuje kako su prilikom obnove obiteljskih kuća zanemareni tradicionalni građevni materijali (drveni krov, kosina), prilikom gradnje mještani nisu mogli utjecati na izgled svojih novih domova, nije bilo bitno kakvu je netko kuću imao prije, već koliko članova trenutno obitelj ima. Isto tako, autorica smatra kako nije sve u obnovi kuća negativno, jer koliko bi se zapravo ljudi vratilo u Saborsko da kuće nisu obnovljene ili da su izgrađene zidane kuće sa drvenim krovom kojeg je potrebno češće mijenjati nego krov od cigle te da obitelj od sedam članova dobije jednaku kuću poput obitelji od dva člana.

Obnova Crkve sv. Ivana Nepomuka

U ovom dijelu rada ispitanici su (njih 21) odgovorili na pitanja jesu li zadovoljni obnovom župne crkve te misle li da se izgled prije i nakon obnove razlikuje, a rezultati su prikazani sljedećim grafikonom:

Grafikon 6. Zadovoljstvo obnovom Crkve sv. Ivana Nepomuka

Izvor: Obrada autora

Fotografije prije i nakon obnove prikazane su ranije u radu te su priložene ispitanicima prilikom upitnika i osobnih intervjuja, a rezultati pokazuju kako je 18

ispitanika nezadovoljno obnovom crkve, tri je ispitanika zadovoljno dok apsolutno svi smatraju da se izgled nakon obnove znatno razlikuje.

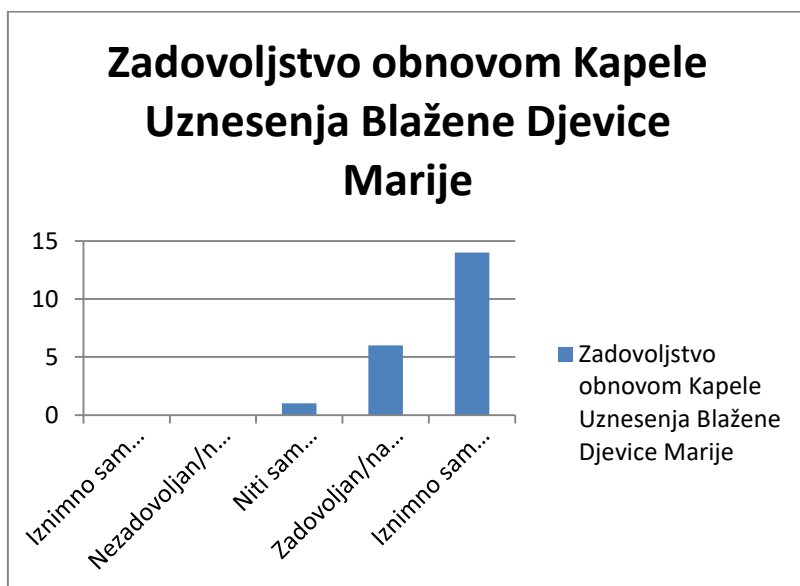
Ispitanici smatraju kako crkva nije obnovljena već potpuno rekonstruirana, više ni malo ne podsjeća na prijeratni izgled već više nalikuje na zgradu planinskog doma. Neki od njih smatraju kako ih izgled ne bi smetao da je napravljena kvalitetno, a ne od materijala koji je već gotovo propao.

Vidljiv je i kontrast odgovora nakon što se ispitanike pitalo za osjećaje koje u njima pobuđuju fotografije prijeratne i poslijeratne crkve. Odgovori na pitanje vezano uz fotografiju prijeratnog izgleda odnosno osjećaji koji se u ispitanicima pojavljuju su nostalgija, žal za prošlim vremenima, pomiješana radost i tuga, a za ispitanike je crkva bila simbol mjesta, odnosno smatraju kako je rušenjem stare crkve uništena i njihova povijest. Promatrajući fotografiju nove crkve ispitanici u najvećoj mjeri izjavljuju kako nemaju nikakve emocije te su hladni prema istoj, ponovno su nostalgični jer bi bili zadovoljniji da je crkva obnovljena, a ne rekonstruirana dok jedan ispitanik smatra kako je sadašnja crkva simbol pobjede u Domovinskom ratu, isti ispitanik smatra kako bi prije izabrao poslijeratni izgled dok su svi ostali ispitanici na strani prijeratnog izgleda.

Obnova Kapele Uznesenja Blažene Djevice Marije

Ispitanici su i u ovom dijelu imali priložene fotografije prijeratnog i poslijeratnog izgleda Kapele Uznesenja Blažene Djevice Marije te su na pitanje kako su zadovoljni obnovom odgovorili na sljedeći način:

Grafikon 7. Zadovoljstvo obnovom Kapele Uznesenja Blažene Djevice Marije

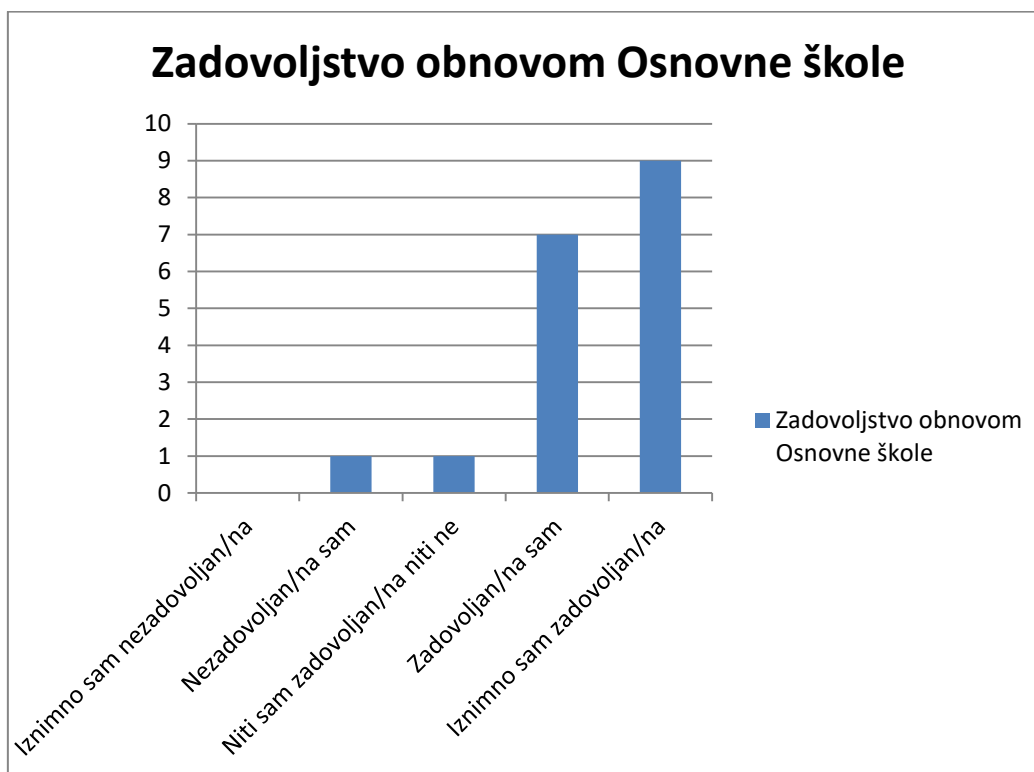
Izvor: Obrada autora

Iz grafikona se može uočiti kako je najviše ispitanika (14) iznimno zadovoljno obnovom Kapele, njih 6 je zadovoljno, a jedan ispitanik nije niti zadovoljan niti nezadovoljan. Sljedeće pitanje odnosilo se na to smatraju li da se prijeratni i poslijeratni izgled razlikuje, a samo tri ispitanika smatraju da se razlikuje dok ostatak smatra kako se ne razlikuje. Ukoliko pogledamo već priložene fotografije prijeratnog i poslijeratnog izgleda može se zaključiti da se izgled razlikuje zbog toga što je obnovom Kapele njen izgled vraćen u izgled sa početka 18.st., tj. u odnosu na njen izgled 1991. dozidan je prostor svetišta. Ispitanici su nakon četiri pune godine izbjeglištva taj dio „kolektivno zaboravili“, međutim ono što im je ostalo u sjećanju je općeniti izgled poput drvene šindre na krovu, zvonika, kamena i ostalih elemenata te iz tog razloga smatraju da je Kapela gotovo identična prijeratnom izgledu.

Obnova Osnovne škole Saborsko

Ispitanicima su i u ovom dijelu istraživanja predložene fotografije izgleda prije i nakon Domovinskog rata te su u prvom dijelu i sami opisali njen izgled. Nakon toga uslijedilo je pitanje u vezi zadovoljstva obnovom škole na koje je odgovorilo 18 ispitanika. Rezultati su prikazani sljedećim grafikonom:

Grafikon 8. Zadovoljstvo obnovom Osnovne škole Saborsko

Izvor: Obrada autora

Iz grafikona je vidljivo kako je najveći broj ispitanika iznimno zadovoljan obnovom (9), slijedi njih sedam koji su zadovoljni, a po jedan ispitanik je nezadovoljan ili nije niti zadovoljan niti nezadovoljan. Također, 65% ispitanika smatra kako se izgled ne razlikuje u odnosu na prijeratni.

Opisni odgovori na ovo pitanje od strane ispitanika koji smatraju da se izgled razlikuje jesu:

- Drugačiji raspored prostorija
- Od stare škole je ostao samo prednji, prizemni dio
- Školski restoran je sada puno manji
- Jedan dio krova škole sada je ravan, dok prije nije tako izgledao

Stavovi ispitanika vezanih uz obnovu nematerijalne baštine Saborskog

U ovom dijelu istraživanja ispitanike se kroz intervju i anketu pitalo o njihovim osobnim stavovima vezanim uz obnovu nematerijalne baštine odnosno smatraju li oni da su se baštinske prakse tj. običaji znatno promijenili u odnosu na prijeratne, a njih 71% smatra kako su se promijenili dok 29% smatra da nisu.

Promjene koje ispitanici uočavaju su:

- Prije rata točno se znalo prilikom svakog obreda što se i na koji način izvodi dok je danas moguće sve napraviti prema vlastitom nahođenju.
- Gradnja kuća je drugačija nego prije.
- Sada postoji mrtvačnica pa je samim time mnogo običaja vezano uz sprovode zaboravljeno.
- Danas su stari običaji zaboravljeni te je sve modernizirano.

Kao razloge promjena navode sljedeće razloge:

- Drugi način života nakon povratka (više dodira s ostalim mjestima zbog posla, zabave i slično) -14,3%
- Smanjenje broja stanovnika-14,3%
- Sve pomalo, ali moderniji način života sve uvjetuje-7,1%
- Modernije doba-7,1%
- Sve navedeno-57,1%

Iz rezultata je vidljivo da ispitanici smatraju kako je svaki od navedenih čimbenika imao svoj utjecaj na promjene baštinskih praksi. Isto tako kroz prethodne odgovore neki od ispitanika su izjavili kako smatraju da su se promjene baštinskih praksi najviše dogodile zbog toga što starenjem i iseljavanjem stanovništva iz ovog područja samim time opada i mogućnost zadržavanja tradicionalnih običaja.

Na kraju upitnika te intervjuja ispitanicima je dana mogućnost da se sami izjasne ukoliko smatraju da imaju još nešto za nadodati, a ono što su svi naveli je nostalgija za prošlim vremenima, sreća da potječu iz ovog područja kao i činjenica da je Saborsko obnovljeno, ali je izgubilo stari duh.

6. ZAKLJUČAK

Tema ovog diplomskog rada bila je analiza promjena baštinskih praksi na području Saborskog, a vremenski period za usporedbu promjena bilo je vrijeme prije i nakon Domovinskog rata s obzirom na teško stradanje.

Ciljevi rada bili su istražiti na koji način su se promijenile baštinske prakse, kakvo je zadovoljstvo stanovnika obnovom materijalne i nematerijalne baštine te na koji način se tvori kolektivno i individualno sjećanje.

Za potrebe ovog rada uz proučavanje znanstvene i stručne literature te analizu pisanih i fotomaterijala obavljene su dvije vrste istraživanja: osobni intervjui i anketa. Osobnim intervjuom ispitano je sedam ispitanika, a na upitnik je odgovorilo četrnaest osoba. Rezultati ovih istraživanja analizirani su zajedno na uzorku od 21 ispitanika te su predstavljeni u poglavlju rezultati istraživanja.

Nakon analiziranja svih materijala i istraživanja, može se zaključiti kako su se baštinske prakse na području Saborskog u nekim segmentima izrazito promijenile poput rituala sprovoda te je u ovom segmentu došlo do kolektivnog zaborava uz tragove starih praksi. Kod određenih obreda ili običaja (Uskrasnih običaja) veći se dio praksi zadržao. Kolektivni je zaborav, također, vidljiv kod obnove Kapele Uznesenja Blažene Djevice Marije, a istraživanje pokazuje kako su ispitanici izrazito nezadovoljni obnovom tj. rekonstrukcijom crkve sv. Ivana Nepomuka. Ono što je bitno za napomenuti je i činjenica da su stanovnici zainteresirani za ovakva istraživanja, s obzirom na to da prije nisu bila provođena.

Ovaj rad je rezultirao stvaranjem novog temelja za proučavanje baštinskih praksi na ovom području s obzirom na to da na ovakvu temu postoji samo jedna objavljena knjiga. Jedan od razloga za pisanje ovog rada bio je i zabilježiti baštinske prakse, materijalna i nematerijalna blaga rodnog područja te ih na taj način valorizirati i sačuvati od gubitka koji im prijete s obzirom na usmjerenje ovog diplomskog studija.

SAŽETAK

Analiza promjena baštinskih praksi na području Saborskog

Saborsko je mjesto pored Plitvičkih jezera koje je kroz godine postojanja pretrpjelo ljudske i materijalne gubitke. Najznačajniji događaj iz recentne povijesti je Domovinski rat koji je u ovom području imao za posljedicu uništavanje cijelog mjesta te ubijanje i progonstvo civila. Fokus ovog rada je na analiziranju koje su se promjene u baštinskim procesima dogodile u usporedbi sa praksama prije i nakon Domovinskog rata. Također, ispitano je i zadovoljstvo stanovnika obnovom materijalne i nematerijalne baštine. Cilj ovog rada je prikazati na koji način su se baštinske prakse promijenile nakon povratka stanovnika u domicilni prostor.

Ključne riječi: *kulturna baština, baštinske prakse, Domovinski rat, obnova*

SUMMARY

An analysis of heritage practices and change at Saborsko area

Saborsko is a village located next to the Plitvice lakes which suffered many human and material losses during history of its existence. The most significant event in recent history is Croatian War of Independence which resulted in destruction of the entire village, killing and persecutions civilians. The focus of this thesis is to analyze which changes happen in heritage practices when compared to periods before and after Croatian War of Independence. Respondent satisfaction concerning tangible and intangible heritage was also examined. Purpose of this thesis is to demonstrate how heritage practices changed since the return of local population to their places of residence.

Key words: *cultural heritage, heritage practices, Croatian War of Independence, reconstruction*

LITERATURA

Knjige:

1. Bergson, H. (1986./ 1996.) *Matter and Memory*, prev. N. M. Paul i W. S. Palmer, New York: Zone Books
2. Connerton P. (1989./ 2004.) *Kako se društva sjećaju*, prev. Z. Židovec, Zagreb: Izdanja antibarbarus
3. Duran, E. (2019.) *Healing the Soul Wound: Trauma-Informed Counseling for Indigenous Communities*, 2. izdanje, New York: Teachers College Press, https://books.google.hr/books/about/Healing_the_Soul_Wound.html?id=VsW4DwAAQBAJ&redir_esc=y (09.04.2022.)
4. Freudenreich A. (1972.) *Kako narod gradi na području Hrvatske, Zapažanja - snimci i crteži arhitekta*, Zagreb: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture
5. Hubl, T., Avrit J. J. (2020./2022.) *Iscjeljivanje kolektivne traume*, prev. A. Barlović, Zagreb: Planetopija Zagreb
6. Krizmanić, J. (1995.) *Saborsko i uža okolica*, Ogulin: Ogranak Matice hrvatske Ogulin
7. Kušen E. (2002.) *Turistička atrakcijska osnova*, Zagreb: Institut za turizam
8. McKercher, B., du Cros, H. (2015.) *Cultural tourism*, 2. izdanje, London, New York: Taylor and Francis
9. Misztal, B.A. (2003./ 2021.) *Teorije društvenog sjećanja*, prev. J. Čurković, Zagreb: Kršćanska sadašnjost d.o.o.
10. Schudson, M. (1995.) Distortion in collective memory, u: Schacter D.L. *Memory Distortion*, Cambridge MA: Harvard University Press
11. Stržić I. (2007): *Bitka za Slunj: Obrana i oslobođenje Grada Slunja i Općina Rakovica, Cetingrad, Saborsko i Plitvička jezera od velikosrbske agresije i okupacije 1991.-1995.*, Slunj-Zagreb:Naklada Hrvoje
12. Turk, I. (2007.) *Promjene u narodnosnom sastavu stanovništva Karlovačke županije (1991. - 2001.)* U: Živić, D. & Žebec, I. (ur.) Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga domovinskog rata, str.83, https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/demografski_kontekst/demo_kontekst_079.pdf (02.04.2022.)
13. Valentić, M. (2010.) *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.* Zagreb, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje
14. Žmegač, Č., et. al. (1998.) *Etnografija, Svagdan i blagdan hrvatskoga puka*, Zagreb: Matica hrvatska

Znanstveni i stručni članci

1. Connerton P. (2008.) „Seven types of forgetting“, *Memory Studies*, 1(1):59-71
2. Coyne, N.H. (2017.) „Exploring the Notion of Forgetting“, Student Publications, 509:9

Dostupno

na:

https://cupola.gettysburg.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1588&context=student_scholarship (11.04.2022.)

3. Janković, B. (2010.) „Teorijsko-istraživački pristupi / Historija sjećanja i pamćenja“ Ulomci iz knjige Frances Amelie Yates "Umijeće pamćenja", *Historijski zbornik*, 63(1): 269-311. , <https://hrcak.srce.hr/81688> (09.04.2022.)

Diplomski i završni radovi:

1. Vuković, I. (2015.) „Općina Ogulin u Domovinskom ratu“, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, Zagreb

Internetski izvori:

1. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije Saborsko (2016) saborsko.net, <http://www.saborsko.net/index.php/crkva-rodenja-bdm> (12.5.2022.)
2. Crkva svetog Ivana Nepomuka, Saborsko (2016) saborsko.net, <http://www.saborsko.net/index.php/crkva-sv-ivana-nepomuka> (12.5.2022.)
3. Etno šindra, <https://etnosindra.weebly.com/drvena-scaronindra.html> (06.04.2022.)
4. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50134> (3.4.2022.)
5. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021, <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52351> (11.4.2022.)
6. Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, [https://min-kulture.gov.hr/?id=349&pregled=1&datum=Wed%20Jan%2023%202019%2017:02:19%20GMT+0100%20\(srednjoeuropsko%20standardno%20vrijeme\)](https://min-kulture.gov.hr/?id=349&pregled=1&datum=Wed%20Jan%2023%202019%2017:02:19%20GMT+0100%20(srednjoeuropsko%20standardno%20vrijeme)) (02.04.2022.)
7. Narodne novine, Uputa za primjenu Zakona o utvrđivanju ratne štete, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1993_06_54_1040.html (11.4.2022.)
8. O Saborskom (2016) saborsko.net, <https://www.saborsko.net/index.php/o-saborskom> (10.6.2022.)
9. Popis žrtava Domovinskog rata (2018) saborsko.net, <https://www.saborsko.net/index.php/arhiva-clanaka/1203-tocan-popis-zrtava-domovinskog-rata-za-saborsko> (8.4.2022.)
10. Saborčanski govor (2019) saborsko.net, <https://www.saborsko.net/index.php/arhiva-clanaka/1357-saborcanski-govor> (8.4.2022.)
11. UNESCO (n.d.), <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003> (3.4.2022.)

Slike preuzete s internetskih izvora

1. Geografski položaj Saborskog (2022) Lika destinacija, <https://www.lika-destination.hr/podrucje-ld/> (5.5.2022.)
2. Mladenci (1983) Saborsko u slikama u 20om stoljeću, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=961110270712721&set=g.1300926873256513> (15.4.2022.)
3. Odijevanje djece (1961) Saborsko u slikama u 20om stoljeću, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=3104630246255762&set=g.1300926873256513> (14.4.2022.)
4. Drvena šindra (n.d.) Etno šindra Saborsko, <https://etnosindra.weebly.com/reference.html> (6.4.2022.)
5. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije prije Domovinskog rata prednja strana (2021) saborsko.net, <http://www.saborsko.net/index.php/crkva-rodenja-bdm> (6.4.2022.)
6. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije prije Domovinskog rata bočna strana (2021) saborsko.net, <http://www.saborsko.net/index.php/crkva-rodenja-bdm> (6.4.2022.)
7. Osnovna škola Saborsko prije Domovinskog rata (2020) saborsko.net, <http://www.saborsko.net/index.php/crkva-rodenja-bdm> (6.4.2022.)
8. Osnovna škola Saborsko nakon Domovinskog rata (n.d.) Općina Saborsko, <https://saborsko.hr/skola/> (11.4.2022.)
9. Prosvjed (1996) Saborsko u slikama u 20om stoljeću, <https://www.facebook.com/100001405392171/videos/2118414881548671> (13.04.2022.)
10. Prijeratna crkva iz pravca Ogulina (2022) Saborsko u slikama u 20om stoljeću, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=961110270712721&set=g.1300926873256513> (17.4.2022.)
11. Poslijeratna crkva iz pravca Ogulina (2022), saborsko.net, <https://www.saborsko.net/index.php/crkva-sv-ivana-nepomuka> (16.4.2022.)
12. Prijeratna crkva pročelje (2022) Saborsko u slikama u 20om stoljeću, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=961110270712721&set=g.1300926873256513> (16.4.2022.)
13. Poslijeratna crkva pročelje (2022) Saborsko u slikama u 20om stoljeću, <http://www.saborsko.net/index.php/crkva-sv-ivana-nepomuka> (13.4.2022.)
14. Prijeratna crkva unutrašnjost (2022) Saborsko u slikama u 20om stoljeću, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1176872469036255&set=pcb.1417051121644087> (13.4.2022.)
15. Poslijeratna crkva unutrašnjost (2021) josipdol.hr, <https://josipdol.hr/obiljezavanje-vojno-redarstvene-operacije-oluja-u-saborskom/> (13.4.2022.)
16. Crkva Hammerfest u Norveškoj (2020) dreamstime.com, <https://www.dreamstime.com/hammerfest-church-finnmark-county-norway-hammerfest-church-main-parish-church-hammerfest-municipality-finnmark-image105403579> (13.4.2022.)

17. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije prije rata (2021) saborsko.net, <https://www.saborsko.net/index.php/crkva-rodenja-bdm> (13.4.2022.)

18. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije poslije obnove (2021) saborsko.net, <https://www.saborsko.net/index.php/crkva-rodenja-bdm> (13.4.2022.)

POPIS TABLICA

Tablica	Stranica
1. Kretanje broja stanovnika po općinama u Karlovačkoj županiji (1991. - 2001.) i gustoća naseljenosti	9
2. Razlika dijalekata	17

POPIS ILUSTRACIJA

Popis grafikona

Grafikon	Stranica
1. Dob ispitanika	38
2. Spol ispitanika	39
3. Mjesto trenutnog i privremenog prebivališta za vrijeme Domovinskog rata	39
4. Godina vjenčanja	40
5. Zadovoljstvo ispitanika obnovom obiteljske kuće	51
6. Zadovoljstvo obnovom Crkve sv. Ivana Nepomuka	52
7. Zadovoljstvo obnovom Kapele Uznesenja Blažene Djevice Marije	54
8. Zadovoljstvo obnovom Osnovne škole Saborsko	55

Popis slika

Slika	Stranica
1. Geografski položaj Saborskog sa susjednim općinama	6
2. Mladenci 1983.	14
3. Odijevanje djece (otprilike 1960.)	17
4. Izrada drvene šindre	19
5. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, prije Domovinskog rata (prednja strana)	21
6. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, prije Domovinskog rata (bočna strana)	21
7. Kuća u Čorkovoj uvali (naselje u sastavu današnje Općine Saborsko)	22
8. Osnovna škola Saborsko prije Domovinskog rata	22
9. Osnovna škola Saborsko nakon Domovinskog rata	23
10. Prosvjed 1996.	24

11. Prijeratna crkva iz pravca Ogulina	30
12. Poslijeratna crkva iz pravca Ogulina	30
13. Prijeratna crkva, pročelje	31
14. Poslijeratna crkva, pročelje	31
15. Prijeratna crkva, unutrašnjost	32
16. Poslijeratna crkva, unutrašnjost	32
17. Crkva Hammerfest u Noveškoj	33
18. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, prije rata	35
19. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, poslije obnove	35

PRILOZI

Održani intervjui

G. M.: Osobni intervju (25.04.2022.)

Zaruke: Moji roditelji nisu znali da svekrva i njena rođakinja dolaze mene zaprositi, svojim roditeljima nisam otvoreno rekla da se udajem, takva su bila vremena, bilo ih je jednostavnije dovesti pred gotov čin. Tek kada su one izvadile rakiju i krenule nazdraviti s mojim ocem upitao je čemu nazdravlja, one su odgovorile da su došle isprositi me. Na to je on rekao da s tim nema ništa, već neka sama odlučim, ali on bi volio da se još ne udajem jer sam mlada, nisam imala još ni 18 godina. To je bilo 1958. godine. Pokojni suprug i ja upoznali smo se u prelu, kao i svi do tada. U prelo je dolazilo po pet-šest mladića, tu smo pjevali, plesali i zabavljali se. Drugi dan, nakon što su došle svekrva i rođakinja, došao je i zaručnik sa nekolicinom rođaka i prijatelja. On nije ništa pitao već sam ja svojima rekla da se želim udat, a oni ako žele dati blagoslov bit ću sretna, ako neće ja ću se svakako udati i otići. U to vrijeme živjelo se pod strogoćom, jedini izlazak bila je crkva, a jedino dopušteno društvo u prelu. Za zaruke nije bilo slavlja, ručka niti ništa. Za pripremu svadbe dogovorili su se roditelji neke druge prilike.

Vjenčanje: Noć prije svadbe djevojke su samnom molile krunicu i darivale me, to se nazivalo krunica, netko sa natikačama netko sa ručnicima. U crkvi je tri nedjelje prije vjenčanja čitana napovid, tj. tko se sve vjenča na taj dan. Proslava vjenčanja trajala je prvo kod mladine kuće nakon mise, a zatim nakon ponoći selilo se kod mladoženje, tamo se i darivalo. Nisam nosila bijelu vjenčanicu niti pavenku jer je iste godine poginula moja sestra. Udavala sam se u plavoj haljini koja je bila primjerenija s obzirom na žalovanje. Roditelji su davali blagoslov mladencima, a tko se prvi digne nakon blagoslova taj će biti vrjedniji i gospodar u kući, ja sam se naravno ustala prva. Darovala sam svu bližu rodbinu mladoženje: sa ručnicima, natikačama i bluzama. Živjelo se u velikoj strogoći, mladić i djevojka nisu smjeli niti plesati dok nisu bili vjenčani, svećenik i roditelji to nisu nikako dopuštali.

Sprovod: Kada je poginula moja sestra, te godine umrlo je još mnogo mladih ljudi, cijelo selo je bilo u žalosti, pjesma se nije čula sigurno mjesec dana. Pokojnik je tada bio u kući (čuvanje), lijes je bio otvoren, a u crkvu na misu pokojnik se vozio nekada kolima, a nekada saonicama, ovisno o vremenskim prilikama. Nakon mise pokojnik se ukapao. U procesiji nije bilo rasporeda tko će ići prvi tj. podjele na muško i žensko već je prvo išla

najbliža rodbina, a nakon nje šira s prijateljima. Ukoliko je umro zaručnik od neke djevojke, ona bi išla u bijeloj vjenčanici u koloni te nosila prstenje koje bi bacila u grob za pokojnikom.

Odijevanje: Žene su uvijek nosile suknje i haljine, nikako hlače. Za stavljanje rupca na glavu nije društveno bilo propisano kada će se početi nositi. Većinom se rubac stavljao na glavu kad se žena uda i rodi djecu, ali iznimka su bila djevojčice koje su nosile rubac i prije toga koji je mijenjao kapu koju su nosili muškarci i dječaci.

Mišljenje o obnovljenoj crkvi sv. Ivana Nepomuka: Prijašnja crkva bila mi je puno ljepša, u meni budi lijepa sjećanja. Ova sada nije mi po ukusu. Izgleda kao šator, nije dobra nikako. Izgleda kao da će se srušiti, netko je pokupio veliki novac na njenu izgradnju. Na početku izgradnje nismo ni znali kako će izgledati, došli su neki „velikani“ iz Zagreba i počeli s mjerenjima. Kasnije, kad smo vidjeli kako će izgledati nismo imali kome pobuniti, bilo je „ujeo vuk magare“. Nismo imali podršku od načelnika što se tiče naših želja za izgledom crkve, odmah bih mijenjala ovu za staru crkvu. U početku smo bili sretni da se gradi bilo kakva, ali kasnije je nastupilo nezadovoljstvo. Prijašnja crkva ličila je na crkvu.

Zadovoljstvo s obnovom kuća: S obnovom kuće sam zadovoljna, jedino što bih promijenila je što ne bih upisala svu djecu za kvadrate te bi mi sada bilo lakše održavati je s obzirom da su se djeca odselila. Za gradnju podruma trebalo je platiti glavnim izvođačima još tisuću maraka, međutim to nismo imali. Prije smo imali drvenu kuću, samo su rijetki imali zidanu kuću. Razlog toga je što prije rata nismo mogli podignuti kredit jer smo bili Hrvati, a samo su Srbima odobravani krediti.

Škola: U školi je bilo mnogo učenika, u jednoj generaciji preko 100 učenika, 4 razredna odjela s preko 25 učenika, a sada nema nikoga.

Slobodno vrijeme:

Prelo: Prelo je počinjalo kako kada, nekada i preko dana, nekada navečer. U to vrijeme se prela vuna i odrađivali manji poslovi. Bilo je i plesa, momci su dolazili s tamburicama, bile su i igre: „Ja stade i propade, jedna mi se dopade. Koja hoće blizu mene ta će dobit poljubac.“, to je bila jedna od igara u kojoj je bio dozvoljen poljubac na koji se roditelji nisu mogli pobuniti.

Plesovi: Plesali smo sve plesove, šesticu, vranjanku i u dvoje. Vranjanka se pleše tri koraka na jednu stranu, tri na drugu, noga preko noge pa ponovno. To je kolo slično kukunješću. Ne znam po čemu je dobilo ime. Šestica je slično kolo, ali se radilo 6 koraka na jednu pa na drugu stranu. Kad se plesalo udvoje znalo se s kim ćeš plesati.

Božićni običaji: Osam dana prije Božića počinjao se peći kruh. Tako da se na svete dane kruh ne peče. Kruh se držao na daskama između greda, a na Božićno jutro pravila se „popara“. To se pravi na sljedeći način: zakuha se voda i prelije preko usitnjenog kruha. Zatim se ocijedi voda i stavi mast te začini. U drugom loncu peče se meso i onda se stavi u tanjur svakom komadić mesa i popara kao prilog. Za Božićni ručak, prije nego se krene na misu pristavi se zelje, meso i slanina da se skuha dok se vrati s mise. Nakon mise skuha se krumpir te se to jede zajedno. Iza ponoćke obavezno se plesalo po nekoliko kola, i to tradicionalnih kola alaj. Bor se kitio na badnju večer, a kitio se papirom; kupi se bijeli, crveni, zeleni i od njega se naprave ukrasi, uz to su se stavljale i male jabuke i bomboni.

Uskrсни običaji: Za Uskrs su bili lijepi običaji, nosili smo velike košare, a u njima kruh, sol, luk, vino itd. U crkvi se košara razotkrivala da se blagoslovi jelo i piće, a sad svećenik ne da se razotkrije. Za Uskrs su se davali pokloni, ako je tko bio u mogućnosti, najčešće keksi.

Razlika običaja od prije rata i danas, po Vašem mišljenju što se promijenilo najviše: Dosta toga se izgubilo, velika je razlika. Svega se izgubilo, a razlog tome je što se izgubio i narod. Prije je puno ljudi bilo na cesti za svaki dan, a pogotovo za blagdane, a sada kad se prolazi kao da sprovod ide, svi su tihi, nema mladih, ne znaju čak ni pjevati u crkvi, to je ružno. Kad smo se vratili iz progonstva još uvijek je bilo veselo kao prije rata, i poštivali su se običaji, a onda se pomalo sve gubilo kako su se ljudi odseljavali. Ima i sada mladeži, ali kao da nemaju srca pa ne idu za tradicijom. Prije se osam dana prije Uskrsa ništa nije radilo, a danas to nitko ne poštuje. Na Veliki petak kruh se nije smio rezati nožem, a sada se sve promijenilo.

Hrana na svadbi: Za svadbu bi se pripremila juneća juha i meso. Bilo je i kolača, najviše štrudle od jabuka i rogača. Posluživala se sarma, a torte nije bilo. Malo prije rata i par godina poslije običaj je bio da na svakom stolu od svatova bude jedna torta.

Praznovjerje: Žena koja je nedavno rodila nije smjela ići po noći iz mraka odmah ka djetetu jer će ga u protivnome uhvatiti *fraz.* Iz ovog razloga preminulo je i moje

novorođenče. Djetetu se pod glavu morao staviti češnjak kako bi ga čuvao od uroka. Večer prije sv. Juraja palile su se vatre kako bi odbile svo zlo i nečistoću. Godišnje postoje četiri kvatre. Tada je najopasnije šetati po ugljenu, smeću i slično. Postojala je jedna žena koja je iza Oluje čistila oko kuće, taman na kvatre. Nakon toga noga joj je poprimila crvenu boju te je otekla. Čak su joj doktori rekli da tu lijeka nema osim ako nađe ženu koja će joj izgovarati da se makne nesreća, ona joj je posvećenom vodom i ugljenom prala nogu i svojim riječima poništavala zlo. Kada je mjesečeva mijena ne smije se ići u njivu jer ništa neće uroditi plodom. Smatralo se da i ukoliko lješnjak rodi, zima će biti jaka, a ukoliko kukavica dođe rano, proljeće će biti vruće. Ako ćuk dođe blizu kuće, netko iz kuće će umrijeti.

B. B., Osobni intervju: 28.04.2022.

Crkva prije obnove: Moje mišljenje je da je crkva prije rata bila puno ljepša, ovu su napravili da izgleda kao top. Prijašnja je bila slična svim drugim crkvama u našem kraju, poput one u Vagancu. Za ovu sam sretna samo što je napravljena, zadovoljna sam samo da imamo gdje ići na misu. Prijašnja crkva iznutra bila mi je lijepa, nije bila ovako visoka do krova kao sadašnja, izgledom mi se sadašnja ne sviđa.

Obnova kuća: Netko je dobio bolju kuću netko goru. Jedini problem je što se u obnovi gledalo po članovima kućanstva, toliko se dobilo kvadrata, a ja sam imala duplo veću kuću prije rata nego što mi je obnova kvadrata dodijelila, pa sam odlučila sama nadoplatiti drugu polovicu izrade kuće. Podrum nam je srećom ostao od stare kuće, inače nam ne bi napravili.

Sprovod: Pokojnik je ležao u kući, tu je bilo čuvanje, zatim je išao u crkvu na misu, s kolima ili saonicama ovisno o tome kakvo je vrijeme bilo. Ako bi umro mladi dečko išla je zastava. Karmine su također bile u kući.

Vjenčanje: Ja svog vjenčanja nisam imala, udala sam se sa 21 godinu. Nisam imala tradicionalno vjenčanje jer nisam imala roditelje, mama mi je umrla 1943., a tata poginuo 1944. Tako nisam imala ni zaruke. Počastili smo susjede i takvo je bilo vjenčanje. Nisam imala ni napovid niti išta uobičajeno.

Običaj kumovanja crkvenim zvonima: Moj stric bio je kum zvonima crkve sv. Ivana Nepomuka prije rata. On je bio iz Amerike pa je darovao zvona. Bio je upisan kao njihov kum. Imala su predivan zvuk, a ne kao današnja.

Izgubljeni običaji nakon rata: Dosta se običaja izgubilo poslije rata.

Š. K., Osobni intervju: 28.04.2022.

Crkva nakon obnove: Lijepa mi je crkva, ali nije ljepša nego prije. Dobra je, bitno da se ima gdje otići na misu. Nismo znali da će crkva tako izgledati, nitko nas ništa nije pitao. Pitaju nas samo kad skupljaju novce za nešto što treba dati za crkvu. Da je itko bio pametan u ratu ne bi gađao niti našu niti njihovu crkvu. Ostalih običaja se ne sjećam.

V. J., Osobni intervju: 28.04.2022.

Vjenčanja prije rata: Mladoženja i roditelji morali su doći na zaruke i potvrditi da se mladenci mogu vjenčati kod mladinih roditelja. Tada je mladoženja donosio prsten i zaručivao odabranicu pred njenim roditeljima. Napovid se čitala tri nedjelje prije vjenčanja u crkvi, a običaj se nije promijenio puno do sada osim što se izgubila ta napovid. Mlada se kupovala kao i danas, a slavlje vjenčanja prvo je bilo kod mlade, a zatim se išlo kod mladoženje, ako je netko bio imućniji slavilo se cijelu noć, svirala tamburica i slično. Nije tada bilo drugo glazbe, uživo ili tako nešto. Plesalo se i bez glazbe, pogotovo kolo *alaj*. Mladenka nije smjela ići kući osam dana nakon vjenčanja niti su njeni smjeli doći kod nje u to vrijeme. Osmi dan su bili povrati, to je bilo kod mladenke te bi se tada također pjevalo i plesalo. Svatovi su se „kitili“ bijelim ručnicima, prvo je to išlo na kola s konjima, a kasnije do rata i na aute. Nakon toga se počelo s balonima i mašnjama. Svaki muški svat nosio je ručnik. Mlada je na vjenčanju darovala sve iz kuće u koju dolazi, muškarcima košulje, ženama marame i slično. Neki roditelji nisu dozvoljavali da im se kćer uda za njenog odabranika, pa samim time nisu davali blagoslov. Ukoliko roditelji to nisu dozvoljavali, neke djevojke poslušale bi roditelje, a neke bi pobjegle svakako.

Sprovod: Pokojnik je ležao na stolu u kući, najčešće u sobi, lijes je bio otvoren, a čuvanje pokojnika moralo je biti minimalno 24 sata nakon smrti. U slučaju da je rodbina bila u inozemstvu, to je znalo biti i po tri dana. Običaj je bio i da se mačke zatvaraju dok pokojnik leži u kući, na mjesto od kuda ne bi mogle pobjeći jer se vjerovalo da nije dobro da mačka uđe u kuću dok pokojnik leži. Čuvanje tj. bdijenje je trajalo cijelu noć, do ponoći su sjedile žene, nakon njih muškarci, a ujutro su se ponovno izmjenjivali. Do groblja pokojnika se vozilo u kolima ili saonicama. Iza pokojnika bi u koloni prvo išli suprug ili supruga, roditelji i djeca, bliža obitelj, a nakon njih šira obitelj i prijatelji. Muškarci su išli

ispred lijesa, a žene nakon svećenika koji je išao odmah iza lijesa. U slučaju da umre netko mlađi, na križ i oko lijesa stavljao se vijenac od pavenke jer nije bilo nikakvog drugog cvijeća. Također, nosio se i barjak na pola koplja, a na vrhu njega jabuka

koja se ostavljala na grobu te maleni vijenac od pavenke. I štap od barjaka isto se ostavljao na grobu. Vijenac od pavenke bio je običaj za mlade i djevojke i muškarce, dok za starije ne. Pred sami rat počelo se s običajem bijele i crne mladenke ukoliko netko mlađi umre, ali toga prije nije bilo. U slučaju da je pokojnik bio zaručen, jedan vjenčani prsten stavio bi se njemu na ruku, a drugi bi zaručnica stavila sebi, a potom bi ga skinula i bacila prilikom ukopa u grob, što bi označavalo da se vjenčala i razvjenčala u istom trenutku.

Zvono crkve kao obavijest da je netko u selu preminuo: U slučaju da premine ženska osoba, zvona crkve oglašavala su se dva puta, a u slučaju smrti muškarca tri puta. U slučaju da je preminulo dijete do otprilike 12 godina, zvonilo bi malo zvono, isto dva i tri puta ovisno o spolu, ali tada se velika zvona nisu oglašavala. To malo zvono također je bilo na crkvi, uz dva velika zvona. Malena nekrštena djeca koja bi umrla pokapala su se van groblja ukoliko nisu krštena, sada se to dugo nije dogodilo tako da ne znam, ali vjerojatno bi se takvo dijete pokopalo u groblje. Ako dijete umre odmah na porodu ili prije krštenja, netko iz kuće napravio bi lijes kojeg bi žena nosila na glavi, na svitku na kojem je inače nosila vodu te bi suprug s njom išao zajedno i sami bi, bez svećenika pokopali dijete.

Plesovi: Bila su većinom kola alaj i kukunješće koje se i danas pleše. Alaj je kolo bez glazbenih instrumenata, a za kukunješće se svirala tamburica. Muški su pjevali, a žene plesale. Uvijek su se nadmetali ljudi iz gornjeg i donjeg sela.

Škola prije rata: Školu pamtim jednaku kao sadašnju, vanjski zidovi ostali su isti, samo je unutra malo promijenjen raspored. U školu su se nosile plave kute, većinom do rata.

Odijevanje: Muškarci i dječaci nosili su košulje, većinom bijele od domaćeg platna i crne hlače. Djevojčice su nosile šarene haljinice i rupčice na glavi. Rupčić se nosio čim bi djevojčica krenula u školu, to nije bilo obavezno, ali većinom su svi tako nosili. Kad bi netko u obitelji preminuo, onda je bio obavezan crni rubac tj. marama neovisno o godinama djevojčice ili žene uz obaveznu crninu. To je bio znak žalosti. Hlače je nosila rijetko koja žena, toliko rijetko da bi u priči nekome rekli „ona što nosi hlače“ te bi svi znali o kojoj ženi se radi. Jednako kao i to da žena vozi bicikl.

Crkva prije rata: Bila je predivna, velika crkva sa tri oltara, sv. Roka, Majke Božje i sv. Ivana Nepomuka. O novoj crkvi mislim da je puno lošija nego prijašnja, napravljena je nekvalitetno, nije niti lijepog izgleda tako da me ništa lijepo ne veže za nju. Isto je primjetio i svećenik jedne prilike kada je rekao kako to da Saborčane ništa ne veže za novu crkvu, da smo više vezani za crkvicu na groblju. Ovo nije naša tradicionalna lička gradnja te nas zbog toga ništa niti ne veže za nju. Nismo znali kako će crkva izgledati, nešto se govorilo da će se crkva praviti bez zvonika pa se narod malo pobunio kakva će to bit crkva bez zvonika, ali su rekli nek se crkva napravi pa će se zvonik napraviti naknadno kad se skupe novci. Međutim, mislili smo da će crkva biti kao prije samo bez zvonika za početak. No, oni su napravili nesigurnu crkvu koja prokišnjava te niti malo ne nalikuje prijašnjoj.

Gradnja kuća: Prije su se kuće gradile od *brvana*, a prvo su se *kulačile*. Stavilo bi se četiri-pet kamena, na to četiri brvna koja su se povezala, a dalje bi se urezivala brvna tj. kulačilo o vrha, onda su se postavljale grede a na njih su išle *venčanice* s jedne i druge strane, a na njih su se pribijali *rogovi*. Kad se postave rogovi, poletva se krov i na to ide drvena šindra. Kasnije se blatom i zemljom popunjavalo tj. podzidavalo rupe koje su ostale s obzirom da je kuća stajala na četiri kamena. Zemlja ilovača stavljala se u taj „temelj“, te bi po njoj djeca skakala i nabijala je da bude tvrdi pod. Prije rata smo već imali uobičajeni građevinski materijal poput betona tako da nam podovi nisu bili od zemlje već smo imali drveni pod, linoleum i slično, a rijetko koja kuća je bila sa zemljom kao podlogom. Kuća je sadržavala većinom samo dvije prostorije, a to su bile kuhinja i soba. Neki su to nazivali prva soba i druga soba ili prva kuća i druga kuća. U drugoj kući se spavalo, a u prvoj kući kuhalo. U toj kuhinji nije bilo stropa već samo grede, tu se ložila vatra i kuhao kotao koji je visio na lancu. To se nazivalo varelica. U jednom kutu su se slagala drva, a u drugom kutu je spavalo blago. U drugoj prostoriji odnosno sobi spavali su svi članovi obitelji, znalo je biti po tri brata i roditelji te njihove supruge, a svi bi spavali u istoj prostoriji.

Božićni običaji: Svi su išli na ponoćku, a prije nje nekoliko dana spremali su se kolači koji su zapravo bili keksi napravljeni na stroj za pravljenje suhih keksa. Bor se ukrašavao šarenim krep papirima, tada nije bilo kuglica. Nakon ponoćke odigralo bi se par kola, te bi se svatko uputio kući. Djeca su se ustajala rano ujutro i išla u čestitare, u kuću je za sve blagdane prvo morala ući osoba muškog spola, a domaćini su darivali čestitare kolačima, novcima itd. Svećenik je išao u blagoslov kuća na blagdan Sveta tri kralja, a tada su se kreveti prekrivali bijelim plahtama, iznosili se svi jastuci i ostala krevetnina kako bi se pokazalo da se ima. Tko toga nije imao, prebacio bi samo dekiću preko kreveta.

Uskrsni običaji: Uskrs je počinjao cvjetnicom, kao i danas. Zvona su se zatvarala na Veliki četvrtak kad bi se završilo s čitanjem muke Isusove, obično oko 16 ili 17 sati. U slučaju da netko umre također se zvona nisu oglašavala već je bila tzv. „šklebetaljka“ koja je mijenjala zvono tih dana (za sprovode i podizanje euharistije u crkvi). Sada više nema običaja sa šklebetaljkom jer je svećenik zabranio iz razloga što se s tim plaše ptice iz polja te kako tome nema mjesta u crkvi, tako da se sada za vrijeme mise ne čuje ništa u velikim danima. Tih dana bilo je dozvoljeno ukapanje pokojnika. Na Veliki petak također se čita muka Isusova te se sklanjaju prostirke sa oltara. Što se tiče dozvoljenih poslova u ovim danima, na Veliki četvrtak bilo je dozvoljeno raditi u polju samo onima koji nisu imali svoje volove ili traktore, tako da npr. ukoliko ja imam traktor smijem izorati njivu susjedu koji nema, ali sebi ne smijem. Na Veliki petak i subotu svi radovi bili su zabranjeni. U subotu je bila misa u ponoć, to smo zvali mala ponoćka, ložila se velika vatra pred crkvom i čekala ponoć kada bi svećenik blagoslovio vatru i tada se iznosila velika svijeća iz crkve kao i sada. Nakon toga pjeva se vječna slava i otvaraju se zvona. Stari ljudi koji bi tada ostali kod kuće znali su tresti šljive i voćke dok god zvona zvene jer je to značilo da će biti bolji urod.

Prvomajski običaj: Noć uoči praznika rada palili su se krijesovi po cijelom selu, tako je svaka ulica imala svoj, a sastojao se većinom od borovih grana te ponešto guma ili sličnog materijala.

Dolazak biskupa: Kad sam ja bio dijete biskup je dolazio svake četiri godine u selo na krizmu, u vrijeme mojim roditelja možda i češće. Tada su bili *galuni* pred crkvom koji su inače stajali unutra. To su zapravo bile čahure od topa, nešto slično tome. Ložila se vatra pred crkvom, a u galune su se stavljali barut, papir i slično, a zatvorilo bi se voskom iz kojeg bi se vidio samo jedan fitilj. Kada bi biskup došao na početak sela, zapalila bi se takva tri galuna koja bi odzvanjala selom zajedno sa zvonima te bi svi znali da je biskup došao u selo.

Vjervanja: Na dijete se nije smjelo doći direktno izvan kuće iz mraka već se prije nego što bi se prišlo djetetu moralo stati par minuta nad peći ili vatrom da lice ulovi vatra prije nego se pogleda u dijete. Kad bi žene tkale na krosnima, na završnom dijelu nit ide kroz krosna te bi taj dio žena stavila u usta, zatim zamislila neku trudnu ženu koju poznaje te izišla iz kuće, a osoba koju nakon toga prvu vidi (muškarac ili žena) određuje spol djeteta žene koje je zamislila.

Obnova kuće: Obnovom sam zadovoljan jer smo se uspjeli odvojiti od roditelja, braće i sestara te više nismo u zajednici. Država nam je kuću stavila pod krov, a mi smo sami uređivali od vrata i prozora na dalje. Prvotni plan obnove bio je da meni napravi kat iznad bratove kuće, međutim ponudili su mi ukoliko želim biti posebno kućanstvo mogu dati komad zemljišta na kojem će mi se napraviti kuća. Naravno da sam prihvatio, a kada su kuću stavili pod krov rekli su da se po novom zakonu nisam smio odvojiti od brata i njegove kuće te više nemam pravo na obnovu. Nakon toga smo sami radili sve ostalo. Na stranu toga što su troškovi bili puno veći nego što bi bili da sam dobio kompletnu obnovu, zadovoljan sam jer ne znam kako bi se inače odvojio od zajednice.

Općenito: Mislim da se dosta tih običaja izmijenilo jer su sada svi ljudi zaposleni, nemaju vremena za to. Prije je bilo prela, tamburica, društva. Mislim da se nije toliko sve promijenilo zbog rata nego zbog načina života, prije je jako malo ljudi radilo na nekim poslovima van sela, svi su bili kod kuće, čuvali blago, održavali zemlju i slično te su im običaji i tradicije popunjavali slobodno vrijeme. Pred rat ljudi su se počeli zapošljavati u Hrvatskim šumama i sličnim tvrtkama te se s tim sve krenulo i gubiti. Također mislim da smo se više veselili običajima za Božić, Uskrs i ostalo nego danas jer smo bili siromašniji te samim time i željniji od kolača, soka pa do igara.

Igre: Klis klismača je igra koju smo najčešće igrali, igra se na način da se prvo iskopa jedna manja rupa u zemlji i odsječe komad drveta od desetak centimetara (najčešće grana lijeske) te postavi preko te rupe. To se nazivalo klis. Klismača je štap dužine oko 1.10cm. Sa klismačom se slično principu poluge „izbija“ klis, a sa suprotne strane stoji 4-5 osoba i pokušavaju uhvatiti klis. Ako ga nitko ne uhvati, još ga se tri puta „izbija“ svaki put sa mjesta gdje je pao prethodno. Gubitnik nosi na leđima pobjednika, ali se može izvući iz toga ukoliko podigne klis za zemlje zubima, bez savijanja koljena i s rukama na leđima, a to su samo rijetki mogli.

Sajmovi: Kao dijete najviše me veselio sajam ili zbor u Ličkoj Jesenici povodom njihovog zaštitnika sv. Ilije (Ilinju) u osmom mjesecu, za to smo skupljali novce po tri mjeseca, tako i za sv. Ivana Nepomuka (Ivanicu). Više smo se radovali Ilinji jer je bilo toplije vrijeme. Išli smo ujutro pješice, a taamo su bila dva ringišpila, glazba uživo, voće, slatkiši itd. kao djeca najviše smo se veselili upravo ringišpilima, a prije povratka kupili bi rajčice, breskve i većinom naušnice kako bi razveselili mamu kod kuće. Tada nam kao djeci nije bilo važno

što je to pravoslavni blagdan. Za Ivanicu je većinom bila kiša ili snijeg pa se nije toliko održavalo, ako je bilo lijepo vrijeme onda bi zbor bio veći.

D. J., Osobni intervju: 04.06.2022.

Vjenčanje: Vjenčala sam se 2011., a vjenčanju su prethodile zaruke koje smo obavili sami, međutim nakon što me suprug zaprosio organizirali smo ručak u mojoj kući na koji smo pozvali svu bližu obitelj. Nedjelju prije vjenčanja imali smo napovid, a prilikom čitanja napovidi bili smo obavezni kleknuti u crkvi. Nisam imala vijnac od pavenke prilikom čitanja napovidi. Djevojačku sam imala nekoliko dana prije vjenčanja, međutim, to je bilo u krugu bliskih prijateljica u kafiću. Iako sam već prije vjenčanja živjela sa sadašnjim suprugom, noć prije vjenčanja brat i otac su došli po mene te sam „posljednju“ noć prije vjenčanja provela u rodnoj kući. Pred kućom je na dan vjenčanja bila postavljena „brklja“ odnosno drvo koje je mladoženja morao prerezati da bi došao do kućnog praga. Za to bi dobio tupu pilu kako bi se ipak namučio. Imali smo običaj lažne mlade i kupovanja mlade. Barjak smo imali i mladoženja i ja, a na barjaku se nalazio tkani ručnik. Ulazna vrata i ograda bili su ukrašeni vijencima od pavenke, a s obzirom da je mladoženja iz Otočca neki su običaji bili drugačiji, tako su i vijenci ispred mladoženjine kuće bili od pavenke, ali drugačije pleteni. Nakon obreda vjenčanja išli smo do mladoženjine kuće u Otočac gdje smo primili blagoslov od njegovih roditelja, a zatim smo preko ramena bacali čaše ispijenog pića, a cilj je bio razbiti čašu što bi označavalo sreću i potomstvo. Ja sam naravno ne znajući za to čašu bacila u travnjak pored na što je svekrva bila blago šokirana, ali potom sam je uzela i razbila. Proslava vjenčanja uslijedila je u sali, a nisam darovala roditelje mladoženje već kumove.

Crkva prije i poslije rata: S obzirom na to da sam ja rođena 1986., ne sjećam se previše stare crkve sv. Ivana Nepomuka, međutim, imam osjećaj da je ona bila simbol svega što smo mi kao kutura prošli kroz povijest, i njenim uništavanjem kao da je izbrisana sva povijest ovog kraja i način života ovih ljudi. Žao mi je što nije obnovljena u prvobitnom stanju jer i sami pogled na slike stare crkve u meni budi jake emocije, dok mi nova predstavlja samo običnu građevinu iako sam u njoj i vjenčana, a stare se jedva sjećam. Uvijek bi radije izabrala stari izgled.

C. A., Osobni intervju: 07.06.2022.

Vjenčanje: Vjenčali smo se 2019. godine u Saborskom s obzirom na to da smo oboje iz Saborskog. Zaručke nismo imali klasične niti djevojačku. Napovid smo imali, ali samo jednu nedjelju prije. U veo je bila upletena pavenka. Lažnu mladu nismo imali, a prodaja mladenke je bila. Na vjenčanju nisam darovala roditelje budućeg mladoženje već kumove, a vjenčanicu mi je kupio budući suprug shodno običajima. Na barjaku je bio tkani ručnik.

Mišljenje o obnovi kuća te crkve sv. Ivana Nepomuka i Blažene Djevice Marije: Crkva prije bila mi je mnogo ljepša nego sadašnja, prema pričama roditelja i starijih i sama imam osjećaj kao da sam bila unutra, te mi time budi i nostalgiju i želju da upoznam prijašnje običaje. Prije bi odabrala izgled stare crkve sv. Ivana Nepomuka. Što se tiče kuća, više mi se sviđa novi izgled zbog funkcionalnosti.

Mislim da su se običaji dosta promijenili, najviše iz razloga što stanovništvo stari pa nema tko prenijeti na nove generacije tradicijske običaje, ali još uvijek postoje neki kojih se snažno držimo poput kićenja bora na Badnjak, ponoćke, blagoslova hrane na Uskrs i slično.

V. Z., Osobni intervju: 07.06.2022.

Vjenčanje: Vjenčali smo se 2018., a oboje smo iz Saborskog. Zaručili smo se sami bez roditelja. Par mjeseci prije vjenčanja imali smo obiteljski ručak za roditelje kako bi se dogovorili sve za svadbu. Nismo imali niti napovid. Nisam imala djevojačku, iako je bila isplanirana, ali zbog nesretnih okolnosti je nisam imala. Prije vjenčanja nismo živjeli zajedno, a mladoženja je dolazio po mene pred kuću sa kočijom i konjima. Imali smo običaj lažne mlade i prodaja mladenke. Novci od toga idu mladencima. Na vratima je bio vijenac od pavenke. Kad sam izašla iz kuće, mladoženjina baka me blagosloвила. Nakon toga smo išli zajedno do crkve u kočiji gdje je obavljen obred. Kočija je bila ukrašena tkanim ručnicima, koji su također bili na zastavama. Zabava je bila u Sali u Josipdolu.

Crkva sv. Ivana Nepomuka: S obzirom da sam 1987. ne sjećam se izgleda, ali sa fotografija mi se čini da je bila puno ljepša iako je bila manja, ali svakako bi odabrala izgled starije crkve nego ovaj modernizirani.

Obnova kuća: Prije bih izabrala izgled starih kuća jer mi se čini da je svaka kuća bila posebna na svoj način, sada je svaka kuća identična. Koliko god je bilo više siromaštva, mislim da je bilo više zajedništva i druženja u njima nego u ovima današnjima.

Običaji: Mislim da više nitko ne drži do običaja već se sve moderniziralo nakon rata te se puno običaja izgubilo.

UPITNIK

Upitnik je napravljen u sustavu Google obrasci te se može pronaći na sljedećoj internetskoj stranici:

https://docs.google.com/forms/d/1QHjCWjldI6udinUauZ7GiN1_JEOISZCSLwyzuDNyuQw/edit

Sadržaj upitnika:

Analiza promjena baštinskih praksi na području Saborskog-Upitnik

Upitnik je prvenstveno namijenjen osobama koje su prije i nakon Domovinskog rata živjele na području Saborskog, ali i osobama koje su prije rata živjele na području Saborskog, a nakon više ne (to će se raščlaniti pitanjem o trenutnom prebivalištu).

Upitnik je anonimn, a za ispunjavanje je potrebno oko 15 minuta.

Ciljevi ovog upitnika su:

- Ispitati na koji način su se promijenile baštinske prakse,
- Stav stanovništva o obnovi kuća, crkve sv. Ivana Nepomuka, škole
- Na koji način se kao zajednica prisjećamo tradicijskih praksi ili ih zaboravljamo i koji je razlog tome.

Rezultati će biti korišteni za izradu diplomskog rada. Korištene fotografije preuzete su sa stranice www.saborsko.net, www.saborsko.hr i Facebook grupe "Saborsko u slikama u 20om stoljeću".

1. Spol

- Muški
- Ženski

2. Godina rođenja

3. Mjesto trenutnog prebivališta

4. Mjesto privremenog prebivališta za vrijeme Domovinskog rata

Običaji: U ovom odjeljku naglasak je na običajima vezanim uz vjenčanje, sprovod, slobodno vrijeme, Božić, Uskrs, igre i slično. Molim Vas da napišete sve čega se sjetite, jer iako se možda čini sitnicom, svaki detalj je bitan.

5. Jeste li vjenčani?
- Da
 - Ne
6. Ako jeste, koje godine?
- _____
7. Kako su izgledale Vaše zaruke? Jeste li tražili dozvolu roditelja, koliko prije vjenčanja ste se zaručili itd.
- _____
8. Jeste li imali napovid u crkvi prije vjenčanja, ako jeste koliko dugo?
- _____
9. Jeste li imali djevojačku (neki su je tada nazivali "krunicom") i momačku, kako je to izgledalo? Dozvoljeno je napisati za oba supružnika.
- _____
10. Opišite svoj dan vjenčanja, od početka do kraja. (vjenčanica, vijenac, odijelo, predaja mlade, blagoslov, glazba, hrana i piće, ukrašavanje kola/automobila, ples, trajanje i sve čega se još možete sjetiti)
- _____
11. Ukoliko niste vjenčani, opišite vjenčanje člana obitelji ili prijatelja koje se sjećate.
- _____
12. Koje razlike primjećujete u običaju vjenčanja prije i nakon Domovinskog rata?
- _____
13. Sprovod- opišite sprovod kojem ste nazočili (iz najranijeg sjećanja) zajedno sa običajima prije sprovoda (gdje se nalazio pokojnik dok nije bilo mrtvačnice, kako je izgledalo čuvanje, čime se pokojnik prevozio, tko je išao prije lijesa, tko poslije i slično), po mogućnosti navedite godinu barem otprilike.
- _____
14. Je li običaj bio različit u slučaju da premine mlada djevojka, mladić ili starija osoba? Ako da, na koji način?
- _____
15. Tko je bio obavezan nositi crninu te koliko dugo nakon sprovoda?
- _____
16. Koje razlike primjećujete u sprovodima prije i nakon Domovinskog rata?
- _____
17. Božićni običaji (koja hrana se pripremala, u kojim danima prije Božića je bio obavezan post, običaj za Badnjak, čime se bor ukrašavao, ponoćka, pokloni i slično)
- _____
18. Koje razlike primjećujete u Božićnim običajima prije Domovinskog rata i poslije?
- _____
19. Uskrсни običaji (cvjetnica, Veliki dani, što se radilo ili nije smjelo raditi na dane uoči Uskrsa, kako su izgledale pripreme, a zatim i proslava)

20. Koje razlike primjećujete u Uskršnim običajima prije Domovinskog rata i poslije?

21. Na koji način ste provodili slobodno vrijeme prije Domovinskog rata? Također možete navesti i priče iz primopredaje od Vaših roditelja i slično. (prelo, plesovi itd.)

22. Sjećate li se nekih igara koje ste kao djeca igrali? (klis-klismača itd.) Opišite.

23. Sjećate li se koji su se plesovi plesali? Opišite ili nabrojite.

Zadovoljstvo stanovnika obnovom: Ovaj odjeljak odnosi se na obnovu obiteljskih kuća, Crkve sv. Ivana Nepomuka, Kapele Uznesenja Blažene Djevice Marije i škole

24. Je li Vaša obiteljska kuća obnovljena u obnovi nakon Domovinskog rata?

- Da
- Ne

25. Ako da, kako ste zadovoljni procesom obnove?

Označite samo jedan oval.

	1	2	3	4	5	
Nisam zadovoljan/na	☐	☐	☐	☐	☐	Iznimno sam zadovoljan/na

26. Ako ne, zašto?

27. Kako je izgledala Vaša kuća prije rata? (korišteni građevinski materijali, raspored prostorija u kući itd.)

28. Što bi promijenili kod obnove Vaše kuće?

29. Jeste li zadovoljni obnovom crkve sv. Ivana Nepomuka ?

- Da
- Ne

30. Mislite li da se izgled prije i nakon obnove znatno razlikuje?

- Da
- Ne

31. Obrazložite svoj odgovor.

32. Kakve osjećaje u Vama budi ova fotografija? Kakva su Vaša sjećanja na prijeratnu crkvu?

33. Kakve osjećaje u Vama budi sljedeća fotografija?

34. Kada biste imali izbor, koji izgled bi radije odabrali?

- Prijeratni
- Poslijeratni

35. Kako ste zadovoljni obnovom Kapele Uznesenja Blažene Djevice Marije?

Označite samo jedan oval.

	1	2	3	4	5	
Nisam zadovoljan/na	☐	☐	☐	☐	☐	Iznimno sam zadovoljan/na

36. Mislite li da se izgled prije i nakon obnove znatno razlikuje?

- Da
- Ne

37. Ako da, zašto?

38. Kako je izgledala škola prije rata? (unutarnji i vanjski izgled, broj učionica i slično)

39. Kako ste zadovoljni obnovom škole?

Označite samo jedan oval.

1 2 3 4 5

Nisam zadovoljan/na Iznimno sam zadovoljan/na

40. Mislite li da se izgled prije i nakon obnove znatno razlikuje?

- Da
- Ne

41. Ako da, zašto?

Obnova nematerijalne baštine

42. Mislite li da su jednaki običaji sada i prije Domovinskog rata (vjenčanje, sprovodi, zaruke, gradnja kuća itd.)

- Da
- Ne

43. Ako ne, koje promjene uočavate?

44. Što mislite koji je razlog promjena?

- Boravak u drugim mjestima za vrijeme Domovinskog rata te samim time prihvaćanje običaja toga mjesta te zaboravljanje vlastitih
- Drugi način života nakon povratka (više dodira s ostalim mjestima zbog posla, zabave i slično)
- Smanjenje broja stanovnika
- Sklapanje brakova s muškarcima/ženama iz drugih mjesta te time preuzimanje novih tradicijskih praksi
- Sve navedeno
- Ostalo: _____

45. Sjećate li se nekog običaja iz djetinjstva za koji Vas vežu sretne uspomene, a sada toga nema? Ako da, opišite.

Hvala Vam za sudjelovanje u ovom upitniku! Usporedno ovom upitniku, održavaju se i osobni intervjui, ukoliko ste zainteresirani, molim Vas da me kontaktirate na: danica.conjar1@gmail.com ili +385 99 744 2164 te tako pomognete izradi diplomskog rada i dokumentaciji naše baštine.

46. Ukoliko imate nešto za nadodati, možete to ovdje napisati! :)

ŽIVOTOPIS

**Danica
Conjar**

Datum rođenja: 28/08/1996

Državljanstvo: hrvatsko

Spol: žensko

KONTAKT

📍 Senj, 64,
47306 Saborsko, Hrvatska

✉️ danica.conjar1@gmail.com

☎️ (+385) 997442164

RADNO ISKUSTVO

03/07/2019 – 15/05/2020 – Jezerce, Hrvatska

Asistent voditelja prodaje

Natura-turist d.o.o.

- aktivna komunikacija na engleskom jeziku za odgovaranje na upite od strane gostiju i komunikaciju sa stranim turističkim agencijama
- praćenje kanala prodaje s ciljem unaprijeđenja prodaje
- organizacija paket aranžmana u suradnji s voditeljem prodaje i turističkim agencijama
- istraživanje i analiziranje turističkog tržišta
- osmišljavanje sadržaja za web stranicu agencije i promociju putem društvenih mreža
- aktivno prikupljanje povratnih informacija i preferencija gostiju u vezi s agencijskim uslugama, te poduzimanje odgovarajućih koraka s ciljem da se poveća zadovoljstvo gostiju
- zaprimanje upita za davanje ponude te izrada kalkulacije u suradnji s voditeljem prodaje
- koordinacija kriznog menadžmenta za vrijeme trajanja COVID-19 krize
- aktivno korištenje računalnog paketa MS Office te alata za izradu promotivnih sadržaja za društvene mreže i web stranicu
- obavljanje drugih poslova po nalogu voditelja prodaje

02/06/2020 – 01/08/2021 – Online, Šibenik, Hrvatska

Marketing specialist

Međunarodna udruga ljudskih potencijala

- operativno provođenje marketinških projekata;
- praćenje i analiza učinkovitosti oglašavanja, izrada izvješća i prezentacija vezanih uz provedeno oglašavanje
- koordinacija digitalnih projekata, planiranje i distribucija kreiranog sadržaja tj. blogova, resursa, studija slučaja, brošura, infografika, grafika, slika itd.
- aktivno korištenje računalnog sustava MS Office te alata za izradu promotivnih sadržaja za društvene mreže i web stranicu
- istraživanje trendova i alata te ažuriranje i razvoj internih procesa koji odražavaju najbolje prakse te priprema anketa/ izvještaja po potrebi
- priprema materijala za rad udruge koji uključuje: organiziranje radionica i tečajeva za međunarodno tržište s ciljem stvaranja konkurentnosti kandidata na takvom tržištu
- aktivno korištenje engleskog jezika u govoru i pismu
- prikupljanje i analiziranje podataka o ispunjenju marketinških ciljeva
- obavljanje drugih poslova po nalogu

01/09/2021 – 01/10/2021 – Online, Ujedinjena Kraljevina

Asistentica u marketingu

Remote Bob.uk

- Analiziranje tržišta ponude i potražnje virtualnih asistenata na području Ujedinjenog Kraljevstva i Hrvatske
- Korištenje alata za razvoj marketinga tvrtke
- Sinkronizacija kalendara obaveza klijenata
- Dogovaranje poziva i sastanaka